

Teos Tiyatrosu Seyirci Sirkülasyonu

[AUDIENCE CIRCULATION AT THE THEATRE OF TEOS]

Ceyda EROĞLU*

ÖZET

Tiyatro mimarisinde seyirci sirkülasyonuna dair sistemler, yalnızca izleyici hareketini düzenleyen öğeler değil, aynı zamanda tasarım anlayışını ve dönemin mühendislik bilincini yansıtan temel göstergelerdir. Teos Tiyatrosu, bu bağlamda, iki yapı evresinde gözlenen farklı dolaşım düzenleriyle Küçük Asya'daki mimari anlayışın kültürel ve teknolojik eklektizmi içinde özel bir yere sahiptir. Augustus evresinde parodoi, analemata ve cavea çevre duvarı üzerinden sağlanan erişim, Geç Flaviuslar evresinde yapı bölümlerindeki işlevsel dönüşümler sonucu analemata ve cavea çevre duvarı üzerinden yeniden planlanmıştır. Bu değişim, Roma Dönemi'nde seyirci hareketliliğini çok katmanlı biçimde yönlendiren bilinçli bir planlama anlayışına işaret eder. Çalışma, mevcut arkeolojik veriler ve analogik değerlendirmeler aracılığıyla Teos Tiyatrosu'nun hem kendi evreleri içindeki değişim dinamiklerini çözümlemeyi hem de Küçük Asya tiyatroları arasında mimari planlama açısından nasıl konumlandığını irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda geliştirilen tipolojik sınıflandırma, bölgedeki tiyatro mimarisi araştırmalarına yeni bir değerlendirme çerçevesi sunmakta ve seyirci sirkülasyonu sistemlerinin mimari evrimdeki belirleyici rolünü vurgulamaktadır. Karşılaştırmalı analiz kapsamında ise Küçük Asya'nın farklı bölgelerinde yer alan ve kronolojik olarak benzer evreler gösteren tiyatrolar, tiyatronun dolaşım sistemiyle analogik olarak karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Teos Tiyatrosu, seyirci sirkülasyonu, tiyatro mimarisi, tipolojik sınıflandırma, Roma İmparatorluk Dönemi, Küçük Asya.

ABSTRACT

Audience circulation systems in ancient theatre architecture are not merely elements of movement regulation but key indicators of spatial planning and engineering consciousness. The Theatre of Teos occupies a distinctive position within the cultural and technological eclecticism that characterizes architectural design in Asia Minor, displaying two distinct circulation schemes corresponding to its construction phases. In the Augustan phase, access was provided through the parodoi, the analemata, and the cavea enclosure wall, whereas in the Late Flavian phase, due to functional transformations within the building, circulation was reorganized through the analemata and the cavea enclosure wall. This shift reflects a deliberate architectural strategy aimed at managing audience movement in a more complex and systematic manner. Based on architectural observations and comparative archaeological evidence, the study aims to elucidate the dynamics of change within the theatre's own phases and to contextualize Teos within the broader framework of Asia Minor theatres. Within this scope, a new typological classification has been developed, offering a fresh interpretive framework for understanding the role of circulation systems in the architectural evolution of ancient theatres. Within the scope of the comparative analysis, theatres located in different regions of Asia Minor and representing similar chronological phases were examined in analogy with the circulation system of the Theatre of Teos.

Keywords

Theatre of Teos, audience circulation, theatre architecture, typological classification, Roman Imperial Period, Asia Minor.

* Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Teoman Duralı İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Zonguldak/Türkiye.

Orcid ID: 0000-0002-8831-1510 ♦ E-posta: ceyda.sonmezisik@gmail.com

Giriş

Teos, İzmir ili Seferihisar ilçesi Sığacık Mahallesi sınırları içinde, günümüzde Urla-Çeşme Yarımadası olarak adlandırılan Mimas'ın güney kıyısında, Ege Denizi'ne uzanan küçük bir kıstak üzerinde yer almaktadır.¹

Kentin adı ve kuruluşuna ilişkin en erken bilgiler Pherekydes (FGrHist 3 F 102)'te, ayrıca Strabon (14.3, C 633), Pausanias (7.3.6) ve Byzantionlu Stephanos (Ethnika)'ta geçmektedir. Arkeolojik veriler, kesintisiz yerleşimin en erken Protogeometrik Dönem'de başladığını göstermektedir.² Seramik üretimi ve ihracatı açısından MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısından MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına kadar yoğun bir faaliyet dönemi saptanmıştır.³ MÖ 6. yüzyıldan itibaren mimari buluntular da artarken, MÖ 5. yüzyılda sikkeler ve yazıt azlığı kentsel faaliyetlerdeki duraklamaya işaret eder.⁴ Hellenistik Dönem'de Diadokhlar arası çekişmelere rağmen Dionysos Tapınağı'nın inşası ve Dionysos Sanatçılar Birliği'nin varlığıyla Teos yeniden canlanmıştır. MÖ 190'daki Magnesia Savaşı'nda Roma'nın tarafını seçmesi, kentin Roma Cumhuriyeti ve sonrasında refahını sürdürmesini sağlamıştır (Liv. 37.27-28). Yazıtlar ve sikkeler, Roma İmparatorluk Dönemi'nde de bu uyumun devam ettiğini göstermektedir. Augustus Dönemi'nde yürütülen imar faaliyetleri, Dionysos Kutsal Alanı Propylon'una ait yazıtlı arşitrav parçaları ve Agora'da bulunan Tanrıça Roma ve İmparator Augustus'a adanmış tapınakla belgelenmektedir.⁵ Epigrafik veriler, MS 2. yüzyılın ikinci yarısına kadar imar ve bağış faaliyetlerinin sürdüğünü, MS 3. yüzyıl krizleriyle birlikte azaldığını göstermektedir.⁶ Güney Liman Kilisesi kentin tarihlenebilen son yapısı olup ilk evresi MS 6./7. yüzyıla, ikinci evresi ise MS 10.-12. yüzyıllara tarihlenmiştir.⁷ Dolayısıyla Teos'taki büyük ölçekli imar faaliyetlerinin, Hellenistik Dönem ile Roma İmparatorluk Dönemi'nin ilk iki yüzyılı arasında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

Kentin refah döneminin görkemli yapılarından biri olan tiyatro, Kocakır Tepe'nin güney yamaçına, arazi eğimine uyumlu biçimde yaklaşık 10° doğuya dönük olarak inşa edilmiştir.⁸ Güney Liman'a yönelimi ve Dionysos Kutsal Alanı ile Bouleuterion'a eş mesafede oluşu, yapının hem kentsel peyzaj hem de kamusal işlevler açısından bütünleşik bir plan anlayışı sergilediğini göstermektedir. Teos Tiyatrosu 18. yüzyıldan bu yana pek çok araştırmacının ilgisini çekmiştir. 1739'da kenti ziyaret eden R. Pococke yapının ilk tanımını yapmış ve yüzeyde görülebilen kalıntılara dayanarak şematik plan ve kesit çizimlerini yayımlamıştır.⁹ 1963'te B. Öğün ve Y. Boysal yönetiminde gerçekleştirilen ilk kazılar, hypocaustum koridoru ile cavea ve orchestra'da sınırlı temizlik çalışmalarını kapsamıştır.¹⁰ 1995'te N. Tuna başkanlığında yapılan yüzey araştırmalarında tiyatronun planı ve kesiti belgelenmiştir.¹¹ M. Kadioğlu başkanlığında 2012'den itibaren sürdürülen sistematik kazılarda özellikle cavea, scaena ve analemmata ayrıntılı biçimde açığa çıkarılmıştır. Çalışmalar sonucunda praecinctio arka duvarının profilli kaidesi, ima cavea'da in situ oturma sıraları ve scalaria başlangıcındaki aslan ayaklı basamaklar belgelenmiştir.¹² Summa cavea'da yalnızca harçlı moloz taş altyapı korunmuştur. Orchestra kazılarında in situ beyaz mermer taban kaplamaları saptanmış, alanın düzenlenmesi sırasında ilk üç oturma sırasının sökülerek dördüncü sıranın yeni ilk basamak haline getirildiği belirlenmiştir.¹³ Scaena'nın batı ucu ile batı analemma arasındaki kazılarda sandık biçimli bir duvar ve batı giriş-çıkış noktası açığa çıkarılmış, buradan cavea'ya geçiş sağlayan dört basamaklı bir merdiven belirlenmiştir.¹⁴ 2016–2020 arasında yürütülen çalışmalarla batı analemma, doğu analemma'nın bir bölümü ve ambulacrum kısmen ortaya çıkarılmıştır.¹⁵ Analemma duvarlarına paralel uzanan merdiven düzeni, cavea seyirci sirkülasyonuna ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Doğru analemma'daki

1 Kadioğlu 2021a: 20.

2 Kadioğlu 2021b: 74.

3 Kadioğlu vd. 2015a: 349-352; Kerschner ve Mommsen 2022: 170-203; Ergin 2024: 123-124.

4 Kadioğlu 2021b: 75, 78-80; Adak 2021a: 90-91.

5 Adak 2021b: 102, figür 95; Kadioğlu 2021c: 178-184; Kadioğlu 2022: 82-84.

6 Pococke 1745: 40-44, Lev. 44; Adak 2021b: 103.

7 Yenice 2021: 367.

8 Kadioğlu 2021d: 287.

9 Pococke 1745: 40-44, Lev. 44.

10 Öğün 1964: 116.

11 Tuna 1997: 222-223, Şek. 3-4.

12 Kadioğlu 2014: 453-454.

13 Kadioğlu vd. 2015b: 461; Kadioğlu vd. 2016: 461-462.

14 Kadioğlu vd. 2016: 461-462.

15 Kadioğlu vd. 2017: 236-237; Kadioğlu vd. 2019: 373-375; Kadioğlu vd. 2022, 312-313.

çalışmalar 2018'de¹⁶ başlamış ve 2024 sezonunda da sürmektedir.

Teos Tiyatrosu

Kısmen korunmuş durumda olan Teos Tiyatrosu, son evresinde iki bölümlü cavea, orchestra, scaena, analemmata ile ona bağlanan pulpitum frons ve parascaenium unsurlarıyla kapalı bir yapı bütünlüğü sergiler (Fig. 1). Çapı 84,60 m olan cavea, her iki kanatta yarım daireyi 6° aşarak at nalı formunda düzenlenmiştir.¹⁷ Güneydoğuya yönelen cavea'da ima cavea doğal yamaca otururken, summa cavea tonozlu yapay bir altyapı üzerine inşa edilmiştir. İma cavea 6 scalaria ile 5 cunei'ye, summa cavea ise 11 scalaria ile 10 cunei'ye bölünmektedir.¹⁸ İki bölümü ayıran praecinctio yaklaşık 1 m genişliğindedir. Erken evrede ima cavea cuneus'ları orchestra'ya kadar inmektedir. İkinci evrede ise üç oturma sırası kaldırılarak orchestra podium duvarı oluşturulmuş, yalnızca merkezdeki iki scalaria orchestra'ya inen bağlantıyı sürdürmüştür. Söz konusu her iki scalaria'nın zeminden yukarıya ilk altı basamağı gri mermerden olup yukarıya doğru kremi kireçtaşı basamak bloklarıyla devam etmektedir. İkinci evrede eklenmiş olması gereken gri mermer basamaklar ilk oturma sırasının oturduğu bloklar ile bu bloklara yaslanan podium kornişleriyle aynı hizaya denk gelmektedir. Yapının inşa ve kullanım sürecinin iki evreye sahip olduğuna işaret eden bir diğer veri orchestra merkezinde gerçekleştirilen bir sondajda tespit edilen harç tabakaları arasındaki ilişkidir.¹⁹ Tespit edilen opus signinum harç tabakaları iki evre ve her iki evrede de birer tamirata işaret etmektedir. Scaena genişliği ilk evrede yaklaşık 25 m iken, ikinci evrede her iki yanda genişletilerek 30 m'ye ulaşmıştır.

Batı kesimi kısmen korunmuş ambulacrum,²⁰ opus caementicium harçlı ve opus incertum örgülü beşik tonoz örtüye sahip olup sekiz simetrik vomitorium²¹ yardımıyla praecinctio'ya açıl-

maktadır. Bu sistemin ölçüleri ve kemer düzeni, seyirci dolaşımına dair planlı bir tasarım anlayışını yansıtır.

Yapı Evrelerinde Sirkülasyon Sistemi

Birinci inşa evresinde tiyatro, iki bölümlü cavea, cavea'ya iki kanatta destekleyen analemmata, orchestra ve scaena'dan oluşmaktadır (Fig. 1). Cunei ve scalaria orchestra'ya kadar iner ve böylece her iki kanattaki parodoi'dan orchestra'ya, buradan da scalaria yardımıyla cunei'ye dağılan bir dolaşım görülür. İma cavea'dan başlayan bu sirkülasyon ağını destekleyen bir diğer sistem summa cavea için de mevcuttur. Analemmata önünde yer alan basamaklar ve sahanlık yardımıyla ambulacrum'a bağlantıyı sağlayan merdivenlere ulaşılmaktadır. Batı analemma önünde, kuzey-güney doğrultusunda yükselen üç basamak yer almaktadır.²² Bu sisteme ek olarak güncel çalışmalarda tespit edilen altı kemer kalıntısı ambulacrum'a cavea çevre duvarı üzerinden erişim sağlayan kemerler olup akropolis üzerinden de yapıya giriş-çıkış yapmayı mümkün kılmaktadır. Bu sayede ambulacrum üzerinden praecinctio'ya açılan sekiz vomitorium yardımıyla iç dolaşım sağlanmaktadır (Fig. 2). Tiyatronun ilk inşa evresinin tarihlendirmesi için arkeolojik veriler sınırlıdır. Bununla birlikte, ambulacrum'un summa cavea'nın altyapısı olarak da işlev görmesi ve analemma duvar örgüsünde ambulacrum'a geçiş sağlayan merdivenlerin yerleşeceği koridor girişinin analemma inşa ve tasarımıyla eş zamanlı olduğunun görülmesi, söz konusu düzenlemenin yapının erken planlamasına ait olduğunu düşündürmektedir. Bu durumu destekleyen bir diğer veri, analemma ile eş zamanlı inşa edilmiş olması gereken ve cavea çevre duvarından ambulacrum'a bağlanan

ile praecinctio arasında kalan bu ara mekân, 3,21 m genişliğinde ve 5,65 m derinliğindedir. Ancak zemin korunmadığından dolayı bu alanın yüksekliğine dair veri elde edilememiştir. Bu konik kemerlerde yoğun opus caementicium kullanımı dikkat çekmekte olup, bu kemerler kabaca işlenmiş, farklı boyut ve şekillerdeki düzensiz moloz taşlarla inşa edilmiştir.

²² Bu basamakların ölçüleri yaklaşık olarak 29–31,5 cm riht yüksekliği, 70–112 cm genişlik ve 27–32 cm derinlik aralığındadır. Son basamak ise 356 cm genişliğinde ve 172 cm derinliğindeki bir sahanlık zemininin bir bölümünü oluşturmaktadır. Sahanlıktan ambulacrum'a bağlanan merdiven basamakları korunmamış olup mevcut açıklıktan alt basamak genişliğinin yaklaşık 221 cm olması gerektiği belirlenmiştir.

¹⁶ Kadioğlu vd. 2020: 373-375.

¹⁷ Kadioğlu 2021d: 287.

¹⁸ Kadioğlu 2021d: 287.

¹⁹ Kadioğlu vd. 2025: 471-472.

²⁰ Tonozlu galeri

²¹ Vomitorium'ların praecinctio'ya açıldığı kemerlerin genişliği yaklaşık 2,70 m'dir; ambulacrum ile vomitorium kemeri arasında yer alan bölmeye açılan kapının genişliği ise yaklaşık 1,30 m ölçüsündedir. Ambulacrum

kemerli giriş-çıkışların tespit edilmiş olmasıdır. Buna ek olarak, analemmata'nın orchestra'ya doğru olan ucunda hatil yuvalarına benzer yuvaların önüne, sonraki bir evrede yaslanarak inşa edilmiş olduğu anlaşılan parascaenium duvarları ile pulpitum'a çıkan merdivenlerin varlığı, ilk evrede farklı bir dolaşım düzeninin mevcut olduğuna işaret etmektedir. Tüm bu mimari verilerin yanı sıra kentte Augustus Dönemi'nde tespit edilen imar faaliyetleri de dikkate alındığında, tiyatronun ilk inşa evresi için Augustus Dönemi'ni önermek mümkündür. Zira ima cavea'nın oturma basamaklarının opus caementicium dolgulu bir temel üzerinde yer alıyor olması, analemma'nın yaslandığı dolgunun yine opus caementicium harçlı oluşu gibi özellikler Roma İmparatorluk Dönemi öncesine tarihlene ihtimalini ortadan kaldırıyor gibi gözükmektedir. Ancak Pergamon²³ ve Aigai²⁴'in MÖ 2. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen surlarında ve teraslarında veya Priene²⁵ tiyatrosu analemma duvarları gibi pek çok Hellenistik dönem anıtsal duvarında görülen su bordürü, tiyatronun analemma duvarı köşelerinde de görülmektedir. Analemmata'nın pseudo-isodomik örgüsü, kesmetaş duvar işçiliği gibi unsurlar ne Hellenistik Dönem örnekleri kadar özenli ne de Roma İmparatorluk Dönemi örnekleri kadar anıtsaldır. Bu bağlamda Hellenistik geleneği de barındıran ancak Roma mühendisliğinden de faydalandığı anlaşılan tiyatronun ilk inşa evresi için Augustus Dönemi'ni önermek mümkündür.

İkinci evrede doğu ve batıya doğru genişletilen scaena'ya iki yanda yükselen parascaenium eşlik etmektedir. Pulpitum, orchestra'ya doğru derinleştirilmiş, cavea'ya birleştirilerek geniş bir hyposcaenium oluşturulmuş ve kabartmalı pulpitum frons tasarımı eklenmiştir. Scaena'ya dışarıdan giriş doğu ve batıda iki kapıyla sağlanmakta, parascaenium ve scaena yan duvarları arasındaki versurae geçilerek hyposcaenium'a ulaşılmaktadır. Kapalı bir yapı haline gelen scaena sebebiyle parodoi kitlesel erişime kapatılmış gibi gözükmektedir. Bu evrede de ilk evrede olduğu gibi analemmata ve dış kemerler aracılığıyla ambulacrum'a ulaşımı sağlayan sistem varlığını sürdürmüştür. Ancak kitlesel sirkülasyonu mümkün kılan parodoi'un iptali mekânsal dolaşımı

destekleme ihtiyacı doğurmuş olmalıdır. Bu doğrultuda analemmata'da halihazırda mevcut bulunan sahanlıktan bu kez praecinctio'ya doğru yükselen merdivenler, parascaenium dış duvarıyla sınırlanan, opus caementicium harçlı moloz altyapı üzerinde tasarıma dahil edilmiştir (Fig. 3). Söz konusu merdivenlerden batı analemma önünde on dört basamak günümüze ulaşmıştır.²⁶ Tiyatronun ikinci evresi scaenae frons mimari bloklarının stilistik özellikleri ve epigrafik veriler yardımıyla MS 1. yüzyılın sonu ile MS 2. yüzyılın başı arasına tarihlendirilmektedir.²⁷

Karşılaştırma ve Analiz

Hellen tiyatrolarının planlamasında standart öğelerden biri olan diyagonal parodoi, seyirci sirkülasyonu için temel bir tasarım unsuru olarak işlev görür. Her iki kanatta analemma ile scaena ön duvarı arasından geçerek orchestra üzerinden scalaria yardımıyla cavea'ya erişimi sağlar. Bu düzenleme Küçük Asya ve Ege coğrafyasındaki tiyatrolarda yaygın olarak gözlemlenebilir.²⁸ Söz konusu coğrafyalarda tiyatrolar, kentsel kimliklerinde taşıdıkları Hellen geleneğini korurken Roma İmparatorluk Dönemi'yle birlikte çoğunlukla mevcut olanı uyarlama yoluna gitmişlerdir.²⁹

Bu bağlamda Teos Tiyatrosu, inşa evreleri bakımından Roma İmparatorluk Dönemi'ne işaret eden arkeolojik verilere sahiptir. Bununla beraber bazı karakteristik Hellen özelliklerini de bünyesinde barındırması bakımından dönem coğrafyasının eklektizmine uygun bir örnek teşkil etmektedir. Buna ek olarak ilk evresinde diagonal parodoi tasarımına sahip olduğu anlaşılan tiyatronun, ikinci evresinde bu tasarımı iptal ederek orchestra üzerinden kitlesel erişimi sınırlaması dikkat çekicidir. J. Capelle'in İonia tiyatrolarının parodos'ları üzerine gerçekleştirdiği karşılaştırmalı değerlendirmesinde de belirtildiği üzere, İmparatorluk Dönemi imar faaliyetlerinde benzer düzenlemeler yaygındır.³⁰ Teos'ta parodoi, scaena'nın genişletilmesi ve

23 Bohn 1896, Tafel XII, XVIII.

24 Sezgin ve Eroğlu 2020: 257, Pl. 50.

25 Gerkan 1921, Taf. XVII 2.

26 Sahanlıktan doğuya doğru yükselen basamakların riht yükseklikleri 21,5-25 cm, genişlikleri mevcut durumda 78-278 cm ve derinlikleri 25-30,5 cm arasında değişmektedir.

27 Kadioğlu 2021d: 295.

28 Bkz. Fig. 7.

29 Sear 2006: 24-25; Isler 2017, 636-637.

30 Capelle 2024: 63-93.

pulpitum'un orchestra'ya doğru derinleştirilmesiyle mevcut işlevini yitirmiştir. Ancak Magnesia, Ephesos ve Miletos örneklerinde olduğu gibi pek çok örnekte seyirci dolaşımı yeni inşa edilen tonozlu koridorlar, anıtsal kapılar, teraslar, merdivenler ve üst kattaki girişler üzerinden yeniden düzenlenmiş, böylece parodoi işlev bakımından varlığını korumuş ancak deyim yerindeyse çehre değiştirmiştir.³¹

Benzer bir durum Karia Bölgesi'ndeki Kaunos Tiyatrosu'nda da gözlemlenmektedir. Bu yapı da inşa evreleri ve planlama özellikleri bakımından Hellen gelenekleri ve Roma uyarlamalarını bir arada yansıtır. Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen cavea'sı ima ve summa bölümleri ile onları ayıran bir praecinctio'dan oluşur.³² Seyirci sirkülasyonu bakımından dört dolaşım noktası ve bu doğrultuda sirkülasyonu besleyen iki sistem tespit edilmiştir (Fig. 4).³³ Bu sistemlerden ilki orchestra üzerinden scalaria yardımıyla cavea'ya dağılımı sağlayan parodos'lardır. Bu bakımdan Priene,³⁴ Patara,³⁵ Metropolis,³⁶ Aphrodisias³⁷ gibi pek çok Küçük Asya tiyatrosuyla örtüşeceği üzere Teos Tiyatrosu'nun birinci evresindeki parodoi varlığıyla da sirkülasyon planı bağlamında benzerlik görülmektedir. Kaunos Tiyatrosu'nun seyirci dolaşım tasarımındaki ikinci sistemi de Teos Tiyatrosu'nun her iki evresinde de aktif kullanımda olan cavea dışından erişimi sağlayan kemer-tonoz geçitleridir. Topografyanın gerektirdiği çoklu giriş sistemi, cavea duvarı üzerinden tonozlu koridorlar aracılığıyla çözülmüştür.³⁸ Kuzeydoğuda yer alan Tonozlu Giriş II taş kaplamalı bir yüzeye açılmakta olup praecinctio'ya sekiz basamaktan oluşan bir merdiven ile bağlanmaktadır. Alt seviyede, daha anıtsal boyutlardaki Tonozlu Giriş I ise 30 basamakla çıkılan bir platformdan sonra praecinctio'ya sağa ve sola yönelen dokuz basamak aracılığıyla erişim sağlanmaktadır.

Cavea çevre duvarından praecinctio'ya erişimin Küçük Asya'daki bir başka erken temsilcisi, söz konusu sistemi Geç Hellenistik-Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen ilk imar evresinin içine yerleştirmesi sebebiyle Patara Tiyatrosu'dur.³⁹ Topografya ve cavea'nın konumuna dair çalışmalar, anaemmata ile birlikte iki bölümlü cavea'nın çevre duvarıyla beraber Hellenistik Dönem'de güncel biçimine yakın şekilde inşa edildiğini göstermektedir.⁴⁰ Patara tiyatrosunda sirkülasyon parodoi ile çevre duvarının doğu ve batı kanadında yer alan ve praecinctio'ya bağlanan iki koridorla sağlanmaktadır (Fig. 4).⁴¹ Teos Tiyatrosu'nun erken evresi ve Kaunos Tiyatrosu ile paralellik göstermekle birlikte Teos örneğinde cavea çevre duvarı kemerlerinin sayısı, ambulacrum ve vomitoria ardından iç dolaşıma bağlanma sebebiyle sistem daha kademelidir.

Cavea dış duvarından praecinctio'ya erişim düzeninin gelişmiş bir örneği Ephesos Tiyatrosu'nda görülmektedir (Fig. 5). Geç Flaviuslar Dönemi imar faaliyetleri kapsamında, tiyatronun kuzey kanadında gerçekleştirilen cavea genişletmesinde, mevcut üst kademenin bir bölümü kuzey dış duvardan orta praecinctio'ya kadar açılmış ve buraya yüksek tonozlu bir vomitorium eklenmiştir.⁴² Tiyatro dışındaki yürüme düzlemi kotu ile orta praecinctio'ya açılan giriş podium'u arasındaki kot farkı EN2 olarak adlandırılan bu vomitorium içerisine inşa edilen merdivenle aşılmıştır.⁴³ EN2'nin batısında da alt praecinctio'ya ulaşan ve EN1 adı verilen bir diğer vomitorium sirkülasyon sistemine eklenmiştir.⁴⁴ Buna ek olarak EN1'in ulaştığı ara sahanlığa batıdan erişen ve bir tonozla örtülü olduğu düşünülen EN1 Batı adında bir merdiven sistemi de EN1'i bu yönde erişim bakımından beslemektedir.⁴⁵ Kuzey kanttaki gibi yapının güneyinde de aynı düzenlemeler görülmektedir. Kuzeydeki EN2'nin güneydeki karşılığı olarak düşünülebilecek vomitorium ES2 olarak adlandırılmış olup orta praecinctio'ya erişim sağlamaktadır.⁴⁶ Yüksek tonozlu bir geçit olarak tasarlanan alt vomitorium ise ES1 olarak

31 Capelle 2024: 77-84.

32 Varkıvaç 2016: 921-922; Varkıvaç 2017: 278; Isler 2017b: 386-387; Say Özer ve Özer 2017: 177, Fig. 5.

33 Say Özer-Özer 2017: 178.

34 Bkz. Gerkan 1921.

35 Bkz. Piesker ve Ganzert 2012.

36 Bkz. Arslan 2023.

37 Bkz. Chaisemartin ve Theodorescu 2017.

38 Serdaroglu 1967: 134; Say Özer ve Özer 2017: 178.

39 Piesker ve Ganzert 2012: 233.

40 Piesker ve Ganzert 2012: 217.

41 Piesker ve Ganzert 2012: 62-63, Beilage 6.

42 Styhler-Aydın 2017: 451.

43 Styhler-Aydın 2017: 451.

44 Styhler-Aydın 2017: 451.

45 Styhler-Aydın 2017: 451, 453, 457.

46 Styhler-Aydın 2017: 457-458.

isimlendirilmektedir.⁴⁷ Kuzeydeki karşılığı olan EN1'den farklı olarak güney analemma'yı takiben doğrusal biçimde ilerlemekte ve yalnızca tonoz yüksekliğinin farklı olduğu iki bölümle karakterize edilmektedir. Güney cephede kuzeye göre tasarımda izlenen bir diğer farklılık da ES3 adı verilen bir üst giriş koridoruna sahip olmasıdır.⁴⁸ Tiyatronun dışında ES1 ve ES2 girişleri birbirine ve ES3'e dış merdivenlerle bağlanmaktadır.⁴⁹ Kuzeydeki EN1 Batı merdivenlerinin karşılığı güneyde de görülmekte ve ES1 Batı olarak isimlendirilmektedir.⁵⁰

Cavea'nın kısmen yaslandığı Panayırdag'ın tiyatronun güney yarısında daha yüksek bir yamaca sahip olması, tiyatroyu çevreleyen cadde-sokak sistemi ve seyirci sirkülasyonu ilişkisi, kuzey kanattaki yürüme düzlemi kotu gibi sebeplerden her iki kanattaki sirkülasyon sistemi tasarımında benzerlikler olmakla beraber tam olarak bir ayna simetrisinden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Ele geçen yaklaşık 12 m uzunluğundaki bir yazıt yardımıyla kuzey kanattaki yukarıda bahsi geçen yapısal değişikliklerin İmparator Domitianus Dönemi'ne tarihlenmekte olduğu ve bu alandaki inşa faaliyetinin MS 92 yılında tamamlandığı bilinmektedir.⁵¹ Buna ek olarak kuzey kanatla uyumlu biçimde tiyatrodan ele geçen farklı yazıtlardan elde edilen verilere göre yapıdaki en kapsamlı değişiklikler de yine İmparator Domitianus Dönemi'ne tarihlendirilmektedir.⁵² Bu faaliyetlere scaena'nın genişletilmesi, scaenae frons'un inşası ve Hellenistik orchestra'ya kadar uzanan İmparatorluk Dönemi pulpitem'u da dahil edilmektedir.⁵³ Bu müdahaleler doğrultusunda parodoi alanında ve orchestra çevresindeki sıralarda da Teos Tiyatrosu'ndaki ikinci evre düzenlemelerine benzer düzenlemeler gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. İmparatorluk Dönemi scaenae frons'unun inşası ve orchestra'ya uzanan yeni pulpitem, iki kanattaki parodoi'u engellemiş ve sınırlı da olsa orchestra erişimini sürdürrebilmek için yeni bir düzenlemeye gidilmiştir.⁵⁴ Cavea ile birleşen pulpitem nedeniyle orchestra

zeminine bağlantısı kesilen parodoi'un üstü, ima cavea'da en uçtaki oturma sıralarının alt uçlarının daraltılmasıyla segmental beşik tonozlarla örtülmüştür.⁵⁵ Hellenistik analemata'nın iç bölümleri ile basamak yapısı sökülerek yeni parodos duvarlarında devşirme olarak kullanılmıştır. Bu yeni oluşturulan tonozların üst zemininin bir dolaşım platformuna dönüştürülmesiyle de seyirci sirkülasyonuna dahil edilebilmiştir. Bu sayede seyirciler dış merdivenler yardımıyla yapının dışından bu platformlara ve buradan da orchestra duvarı X adı verilen, ima cavea'yı orchestra yayı boyunca sınırlayan podium duvarı üst zeminine erişebilmektedir. Heberdey ve Wilberg ima cavea'nın alt sıralarının tamamen veya en azından kısmen kaldırıldığını varsaymışlar ve böylece orchestra yayı boyunca devam eden Hellenistik drenaj kanalının gerisinden geçen ek bir dolaşım yolu olduğunu düşünmüşlerdir.⁵⁶ Ancak erken dönem restorasyonları sebebiyle günümüzde alt sıraların değiştirilip değiştirilmediği mevcut yapıda kesin olarak tespit edilememiştir.⁵⁷

Ephesos Tiyatrosu'nun yukarıda bahsedilen yapısal değişiklikleri ile Teos Tiyatrosu'nun ikinci evre düzenlemeleri aynı döneme denk gelen imar faaliyetleri olması bakımından dikkat çekicidir. Bu bağlamda pulpitem'un cavea'ya birleştirilerek orchestra yönünde uzatılması, orchestra'nın derin formu ve bu sayede kapalı bir alan elde edilmesi yalnızca dönemsel bir benzerlik değil, aynı zamanda muhtemelen arena kullanımına yönelik işlevsel bir eğilimi de yansıtır olabilir. Zira Ephesos, bölgede Teos'a en yakın konumdaki güçlü merkezdir. Bununla birlikte hem Ephesos hem Kaunos'ta görülen cavea dış kemerlerinden praecinctio'ya erişim Teos'ta çok daha komplike ancak işlevsel biçimde kendini göstermektedir. Kitleli dolaşım hareketini tonozlu ve sınırlı alanı kapsayan koridorlardan sağlamak yerine, sirkülasyonu altı farklı kemerli geçitten geniş bir ambulatorium'a ve oradan da sekiz vomitorium ile praecinctio'ya dağıtmak kitleli hareket alanında daha rahat bir dolaşım ortamı yaratmaktadır. Mevcut durumun temel sebebi, örneklem oluşturan Ephesos ve Kaunos tiyatrolarında Hellenistik yapının Roma'nın yeni getirdiği işleve adapte edilmesi ve farklı kentlerde farklı mühendislik çözümlerinin uygulanması

47 Styhler-Aydın 2017: 458.

48 Krinzing ve Ruggendorfer 2017: Taf. 2, Abb. 2.

49 Styhler-Aydın 2017: 458.

50 Krinzing ve Ruggendorfer 2017: Taf. 2, Abb. 2.

51 Styhler-Aydın 2017: 457.

52 Styhler-Aydın 2017: 449.

53 Öztürk 2012, 60.

54 Styhler-Aydın 2017: 449.

55 Styhler-Aydın 2017: 449-450.

56 Heberdey vd. 1912: 31.

57 Styhler-Aydın 2017: 450.

olarak düşünülebilir. Teos örneğinde ise tiyatronun, parçası olduğu kentin Hellen kimliğini korumasına karşın, Roma'nın tüm teknik ve mimari kazanımlarını kullanabileceği bir erken Roma İmparatorluk Dönemi tasarımı olarak inşa edildiği söylenebilir. Bununla birlikte, yukarıda belirtildiği üzere Ephesos'ta dış kemerlerden praecinctio'ya erişim modelini de içeren yapısal düzenlemeler Geç Flaviuslar Dönemi'ne tarihlenmektedir. Teos Tiyatrosu'nda da ikinci evre aynı döneme tarihlendirilmekle birlikte söz konusu sirkülasyon sisteminin Teos'ta birinci evreden itibaren varlığı dikkate alındığında, Teos Tiyatrosu bu dolaşım sisteminin muhtemel erken tasarım örneklerinden olarak değerlendirilebilir.

Ionia'nın bir diğer büyük tiyatrosu olan Miletos'ta da Ephesos örneğine paralel şekilde birden fazla imar evresiyle dönüştürülmüş bir tasarım ve bu süreçte seyirci dolaşımının yeniden tanımlandığı bir tablo izlenir (Fig. 5). Yapı dört ana imar evresine sahiptir. Hellenistik evre kendi içinde dört ayrı düzenleme evresi geçirmekle birlikte yapı, bu evrede cavea, orchestra ve scaena'nın inşasıyla şekillenir.⁵⁸ Parodoi açık geçitler olarak analemma ve scaena arasında işlev görmektedir. MS 1. yüzyılın 3. çeyreğindeki ikinci imar evresinde scaena Hellenistik temellerin üzerine adapte edilerek genişletilmiştir.⁵⁹ İki katlı scaenae frons ile postscaenium'a eklenen portiko'lu teras inşasının da eşlik ettiği bu büyümeyle beraber genişleyen pulpitem, derinleştirilen ve mermer döşenen orchestra'ya doğru derinleştirilerek cavea ile birleşmiştir. Dolayısıyla mevcut parodoi kapatılmış ancak analemmata önüne teraslar ve merdivenler eklenerek yeni tasarıma uyum sağlayan bir parodoi düzenlemesi geliştirilmiştir. Üçüncü evre olan Antoninler Dönemi'nde tiyatro anıtsal biçimine kavuşur.⁶⁰ Bu evrede cavea genişlemesi gerçekleştirilmiş ve önceki evrelerde iki bölümlü olan cavea, iki praecinctio'yla ayrılan üç bölümlü bir plana sahip olarak yükseltilmiştir.⁶¹ Hellenistik izlerin oldukça az olduğu günümüze korunagelen cavea neredeyse tamamen İmparatorluk Dönemi eseridir. Daha anıtsal ve prestij vurgusunun görüldüğü batı kanata göre doğu kanat nispeten daha küçük ve sade bir tasarıma

sahiptir.⁶² Cavea'nın yükselişiyle paralel şekilde scaenae frons'a üçüncü kat eklenir ve pulpitem ile orchestra podium duvarı arasında bütüncül organik bir tasarım geliştirilir. Parodoi anıtsal kapılara dönüştürülür ve özellikle batı parodos zafer takı benzeri boyutu ve özenli işçiliğiyle öne çıkmaktadır.

Özetle ilk inşa evresinden itibaren varlığını koruyan parodoi, yapının genişlemesine paralel olarak dönüştürülmüş ve nihayetinde anıtsal kapılar haline getirilmiştir.⁶³ Seyirciler, analemmata önündeki teraslara çıkan merdivenler yardımıyla bu parodoi kapılarına ulaşmakta, buradan pulpitem ve orchestra podium'u üzerinden cavea'ya erişmektedir.⁶⁴ Praecinctio'lara erişim ise ambulacrum ve merdiven sistemleriyle mümkün olmaktadır. Alt praecinctio'ya erişim hem doğu hem batı kanatta büyük ölçüde simetrik bir düzen gösterir. İma cavea ile media cavea'yı ayıran alt praecinctio'ya açılan on adet vomitorium bulunmaktadır.⁶⁵ Geride birbirlerine bağlandıkları ambulacrum media cavea'yı da taşıyan altyapı sistemine entegre edilmiştir. Batıdaki ilk vomitorium diğerlerine göre daha geniş olup genel hatlarıyla batı kanatta korunma durumu daha iyidir. Doğudaki son vomitorium'a çıkan iki ayrı merdiven mevcuttur. Her iki kanatta çevre duvarı üzerinde yer alan birer kapı, analemmata'ya paralel ilerleyen ve alt praecinctio'ya ve aynı zamanda ambulacrum'a bağlanan doğrusal iki koridora açılmaktadır. Söz konusu koridorlara analemmata üzerinde yer alan birer kapı daha bağlanmaktadır. Bu sayede seyirci kitlesel olarak doğrudan alt praecinctio'ya erişim sağlar.⁶⁶ Doğu ve batı kanadın simetrisi batı kanattaki ek sirkülasyon düzenlemeleri dolayısıyla burada son bulmaktadır. Doğudan farklı olarak, summa cavea'nın 9 numaralı tonozlu destek hücrelerine denk gelen noktada çevre duvarından erişim sağlayan ve Portal V olarak isimlendirilen bir giriş mevcuttur.⁶⁷ Portal V iki farklı lokasyona ulaşan merdiven sistemlerinin başlangıç noktası olarak düşünülebilir. Portal V'ten başlayan ve cavea altından ilerleyen koridor alt praecinctio'ya erişen doğrusal bir koridora bağlanmaktadır. Media cavea

58 Krauss 1973: 5-7.

59 Altenhöfer 1986: 171.

60 Krauss 1940: 392; Altenhöfer ve Bol 1989: 24, 34; Sear 2006: 343-344; Capelle 2021: 537-554.

61 Krauss 1973: 64; Capelle 2021: 541.

62 Krauss 1973: 63.

63 Capelle 2021: 536, 553.

64 Krauss 1973: 157.

65 Krauss 1973: 91, OP 2.

66 Krauss 1973, OP 2.

67 Krauss 1973: 142, OP 2.

ile summa cavea'yı ayıran üst praecinctio'nun dolaşım tasarımı alt praecinctio'ya büyük ölçüde benzerdir ancak konum farkı nedeniyle daha uzun olup dokuz vomitorium'a sahiptir.⁶⁸ Üst praecinctio'ya dışarıdan erişimi sağlayan yalnızca Portal V'ten başlayıp dış duvar boyunca yükselen eğrisel merdiven sistemidir.⁶⁹ Söz konusu merdiven geniş bir sahanlıktan doğuya doğru dirsek yaparak devam etmekte ve üst praecinctio ile ambulacrum'a bağlanmaktadır. Bahsi geçen tüm bu düzenlemeler, doğu ve batı kanatlar arasında işlevsel simetrisinin korunduğunu ancak batının daha karmaşık ve anıtsal bir kurguyla tasarlandığını göstermektedir. Teos ve Miletos tiyatrolarının her ikisinde de erken evrede parodoi varlığı görülmekte ancak yapısal dönüşüm süreçlerinde parodoi açısından çözümleri farklılaşmaktadır. Teos'ta Geç Flaviuslar Dönemi'ne tarihlenen ikinci imar evresindeki yapı içi düzenlemeler ve parascaenium'un eklenmesi sonucu scaena'nın dışı kapalı bir yapısal bütünlük kazanmasıyla parodoi açısından herhangi bir düzenleme önerisi geliştirilmediği anlaşılmaktadır. Miletos'ta ise parodoi evresel tasarımlara uyumlanacak biçimde düzenlenmiş ve yapının son işlevsel evresi olan Antoninler Dönemi'nde de tasarımın boyutsal görkemine paralel bir anıtsallığa ulaşmıştır. Aynı bölgesel ve kültürel havzanın üyesi olan iki kentteki bir diğer tasarımsal benzerlik ambulacrum ve vomitorium ilişkisi üzerinden kitlesel dolaşımı yapı içinde dağıtma çabasıdır. Bu kontekste aradaki temel farklardan birini Miletos Tiyatrosu'nun Teos Tiyatrosu'na göre daha anıtsal olan kütle ve Teos'un bu bağlamda söz konusu sistemin bölgesel kapsamda daha erken bir örneğini oluşturuyor olması şeklinde düşünmek mümkündür. Zira Miletos'ta mevcut anıtsallık daha kompleks bir altyapı şeması ile paralel şekilde ambulacrum'a bağlanan dış girişlerde daha kısıtlı bir tasarım sahasını beraberinde getirmiştir. Topografyanın avantajlarını tamamıyla kullanan Teos'ta ise söz konusu avantajlara Roma mühendisliği eklendiğinde daha sade ancak kitlesel sirkülasyonda serbest denebilecek bir dolaşım ağının hayata geçirilebildiği anlaşılmaktadır.

Tiyatronun her iki evresinde de sirkülasyon tasarımında yer alan analemmata'dan ambulacrum'a erişim sağlayan merdiven sisteminin Miletos'un yanı sıra yakın örneklerinden bir diğeri Lykia

kentlerinden biri olan Myra'dır. Hellenistik Dönem tiyatrosunu tesviye ederek üzerine inşa edilen Roma Dönemi Tiyatrosu'nun ilk evresi kesin olarak tarihlenememekle birlikte ikinci bir onarım evresinin MS 141 depreminden sonra gerçekleştirildiği düşünülmektedir.⁷⁰ İki bölümlü cavea'ya erişim her iki analemma kanadındaki parodoi ile analemmata'dan summa cavea'nın doğu ve batıda altyapısını da oluşturan ambulacrum'a çıkan merdiven aracılığıyla tasarlanmıştır (Fig. 5).⁷¹ Her iki yapıda da analemmata'dan ambulacrum'a çıkan merdivenler aracılığıyla cavea'ya erişim sağlanmaktadır. Bu noktada tarihsel kesinlik olmamakla beraber söz konusu sirkülasyonun temel mantığı Hellen kimliğini de koruyan Roma tiyatrolarında yaygın bir çözüm gibi görünmektedir. Myra'da da analemma planlaması sebebiyle ilk evreye ait olması gereken erişim noktasının MS 141'den önceki bir tarihe denk gelmesi nedeniyle Teos'un birinci evresiyle karşılaştırılabilir. Bu bağlamda Myra'daki sistemin Teos ile paralel bir çözüm geliştirdiğini söylemek mümkündür.

Karia, Lykia ve Ionia'daki örneklerin ardından, farklı bir coğrafi bağlam olan Bithynia Bölgesi'ndeki Nicaea Tiyatrosu, farklı topografik koşullarda geliştirilmiş bir sirkülasyon sistemiyle karşılaştırmaya dahil edilebilir (Fig. 5). Buna ek olarak yukarıdaki metinlerde bahsi geçen tasarımın erken örneği hipotezini destekleyen bir diğer veriyi de tasarımında barındırmaktadır. Herhangi bir topografik destek olmaksızın inşa edilen üç bölümlü cavea tonozlu bir altyapı üzerinde yükselmektedir.⁷² İma cavea yedi trapezoidal tonoz ve bunları takip eden on adet yükseltilmiş beşik tonozdan oluşan altyapı ile desteklenmiş olup bu tonozlar merkezi bir tünel aracılığıyla birbirine bağlanmakta ve her iki yandan orchestra'ya açılmaktadır.⁷³ Orchestra'ya açılan bu noktalar aynı zamanda tiyatronun aditus maximus'ları olarak işlev görmekte ve analemmata üzerinden de erişim sağlanabilmektedir. Media cavea, ima cavea'nın altyapı tonozlarıyla bağlantılı yükselen çiftli on adet beşik tonoz ve merdiven kovanlarıyla desteklenmiş, erişim hem alt tonozlar hem de analemmata üzerinden merdivenlerle

70 Çevik 2016: 233-234.

71 Sear 2006: 76, 370; Çevik 2016: 234, 232-233 Fig. 6.

72 Kardoruk 2022: 34.

73 Ekin Meriç ve Öz 2025: 116.

68 Krauss 1973: 108, OP 3.

69 Krauss 1973: 64.

sağlanmıştır.⁷⁴ Cavea dışından praecinctio'ya bağlanan iki tane merdivenli koridor ve analemata üzerinden praecinctio'ya açılan merdivenli vomitoria yapının kitlesel sirkülasyonunu desteklemiştir. Summa cavea için mevcut arkeolojik veriler sınırlı olup burada yer alan portiko ve sütun dizilerinin üst galeriyi desteklediğini göstermektedir.⁷⁵ Ancak oturma düzeni ve seyirci sirkülasyonu ile ilgili kesin bilgiler mevcut değildir. Mevcut veriler doğrultusunda toplamda altı erişim noktasıyla sirkülasyonun sağlandığı Nicaea tiyatrosuyla Teos'un temel benzerlik noktası ima cavea ile media cavea'yı ayıran praecinctio'ya açılan vomitoria'dır. Nicaea tiyatrosunun topografya desteği almadan inşa edilmesi sebebiyle kompleks bir altyapı sistemine sahip olması sirkülasyon bakımından karmaşık ancak kitlesel erişime elverişli bir sistem tasarımını da beraberinde getirmiştir. Teos'taki dış kemer-ambulacrum-vomitoria-praecinctio ilişkisi Nicaea'ya göre daha sade görünmektedir; ambulacrum'un varlığı ise dolaşımın planlı ve düzenli olmasına olanak tanımaktadır. Genç Plinius'un dönemin İmparatoru Traianus'a MS 111 yılında yazdığı mektuplardan, bu tarihten önce Nicaea tiyatrosunun cavea, orchestra ve scaena inşaatına başlandığı ve Traianus döneminde de yeni eklemelerle imara devam edildiği anlaşılmaktadır.⁷⁶ Dolayısıyla tarihsel dizgi kapsamında Teos'taki sistemin, tasarımın erken bir örneği olduğunu düşünmek mümkün gözükmektedir.

Analemmata önünde konumlanan ve cavea'ya erişimi mümkün kılan merdivenlerin erken örneklerinden biri Erken Hellenistik Dönem'e tarihlenen Dodona Tiyatrosu'nda görülmektedir.⁷⁷ Geleneksel Hellen tiyatrosu karakteri taşıyan yapı cavea, orchestra ve scaena bölümlerinden oluşmakta ve akropolis'in doğal yamacına yaslanmaktadır.⁷⁸ Cavea, güneydeki analemata ile birlikte kuleler ve çıkıntılı destek duvarlarıyla güçlendirilmiş dairesel bir çevre duvarı tarafından desteklenmiştir.⁷⁹ Bu kuleler ve merdiven düzenlemeleri aynı zamanda payanda işlevi üstlendiklerinden köşe noktalarına yerleştirilmiş ve

oldukça geniş boyutlarda tasarlanmıştır.⁸⁰ Analemmata önündeki üstü açık anıtsal merdivenler aracılığıyla seyircilerin orta praecinctio'ya erişimi sağlanmıştır (Fig. 6).⁸¹ Bu merdivenler önce geniş bir platform benzeri sahanlığa çıkmakta, ardından her iki analemata kanadının önünde birbirine karşılıklı biçimde yükselen merdivenlerle orta praecinctio'ya erişim mümkün olmaktadır.⁸² Teos tiyatrosundan farklı olarak, Dodona'da merdiven yönelimi dışarıdan içeriye değil, içeriden dışarıya doğru yükselen bir aks anlayışına sahiptir. Benzer bir sistem yine Kıta Yunanistan'daki Sparta Tiyatrosu'nda da gözlemlenebilmektedir.⁸³ Teos Tiyatrosu'nda parascenium ile yükselen scaena, cavea dış duvarı ve analemata tarafından kuşatılan tasarım, tiyatroya kapalı ve içte yoğunlaşmış bir karakter kazandırmakta, seyirciler dışarıdan gelip önce ambulacrum veya praecinctio'ya, oradan da cavea'ya yönelerek yapının bütüncül dolaşımına katılmaktadır.

Tasarımın Küçük Asya'da Teos Tiyatrosu dışındaki diğer temsilcisi olarak Stratonikeia tiyatrosu dikkati çekmektedir (Fig. 6). Stratonikeia tiyatrosu dört imar evresini barındırmaktadır.⁸⁴ İlk imar evresi MÖ 2. yüzyıldaki Hellenistik evre olup bu evrede ima cavea, scaenae frons birinci katı ile pulpitum frons inşa edilmiştir.⁸⁵ Dolayısıyla orchestra üzerinden scalaria yardımıyla cavea dolaşımını sağlayan parodoi ilk evreyle ilişkilendirilen sirkülasyon sisteminin parçasıdır. İkinci evre olan Augustus evresinde scaenae frons ikinci ve üçüncü katı eklenerek sahne ön cephesi yükseltilmiş, birinci kat ile pulpitum frons'ta yenilemeler gerçekleştirilmiş ve bunlara ek olarak summa cavea ile portiko yapı bölümlerine eklenmiştir.⁸⁶ Üçüncü imar evresinde ise MS 139 depremi sonrası yapıda güçlendirme eklerine gidildiği anlaşılmış ve bu kapsamda hyposcaenium, pulpitum frons ve batı analemata'ya duvar ve merdivenler inşa edilmiştir.⁸⁷ Stratonikeia'da

74 Ekin Meriç ve Öz 2025: 117.

75 Ekin Meriç ve Öz 2025: 118.

76 Kardoruk 2022: 32-33.

77 Isler 2017a: 121.

78 Antoniou 2015: 178.

79 Antoniou 2015: 178-179.

80 Antoniou 2015: 179.

81 Antoniou 2015: 184.

82 Antoniou 2015: 183, Fig. 4; 184, Fig. 5.

83 Isler 2017b: 724-727.

84 Sezgin 2024: 230.

85 Sezgin 2024: 230-231.

86 Sezgin 2024: 231.

87 Sezgin 2024: 231.

da Teos, Dodona⁸⁸ ve Sparta⁸⁹ örneklerindeki analemmata üzerinden dolaşıma katılan sirkülasyon sisteminin topografyaya uyarlanmış biraz daha farklı bir versiyonu izlenir. Stratonikeia'da doğu ve batı analemmata önünde, önde podium ve arkada teras duvarları ile praecinctio'ya erişimi sağlayan, her iki kanatta farklı ölçülerde ancak benzer biçimde yapılmış merdivenler yer almaktadır.⁹⁰ Doğu ve batı kanattaki üzeri açık bu merdivenler teras duvarı hizasında oluşturulan bir sahanlık ile praecinctio'ya bağlanmakta olup başlangıç noktalarında her iki kenarda birer anta yer almaktadır.⁹¹ Summa cavea'nın inşasıyla beraber kullanım sürekliliği çerçevesinde sirkülasyon sisteminde analemmata merkezli bir tasarım mantığının korunduğu anlaşılmaktadır. Bu da sistemin topografyaya uyarlanarak yalnızca geçici bir mimari tercihten ziyade yapının uzun ömürlü işlevselliği bakımından kritik bir unsur olarak tasarlandığını düşündürmektedir.

Tipolojik Sınıflandırma

Bu başlık altında Küçük Asya tiyatrolarında tespit edilen ana giriş-çıkış sistemleri ile bunların oluşturduğu kombinasyonlar mimari, coğrafi ve kronolojik çerçevelerde değerlendirilmiştir. Temel amaç Hellenistik Dönem'in parodoi merkezli plan anlayışından Roma İmparatorluk Dönemi'nin çok katmanlı mühendislik çözümlerine uzanan süreçte seyirci dolaşım sistemlerinin geçirdiği evrimi izlemek, bölgesel dağılım ile dönemsel karakterleri ele anlayabilmek ve tüm bu veriler ışığında Teos Tiyatrosu'nun konumunu anlamlandırabilmektir.

Küçük Asya tiyatroları kapsamında daha bütüncül bir bakış açısıyla bakıldığında, tiyatrolarda seyirci sirkülasyonu için üç ana yapı noktasındaki giriş-çıkış çözümlerinin aktif biçimde tasarımlara dahil edildiği anlaşılmaktadır. F. Sear⁹² ve H. P. Isler⁹³'in yayınlarının katalog bölümlerindeki tiyatro planları ve ilgili veriler doğrultusunda Küçük Asya'daki 55 kentten 56 tiyatro incelenmiş ve sirkülasyon sistemi bağlamında söz konusu üç tipolojik grubu parodoi/aditus maximi,

analemmata ve cavea çevre duvarı gruplarının oluşturduğu görülmüştür (Fig. 7). İlk gözlem söz konusu üç grubun birbirini dışlamayacak şekilde birçok tiyatronun birden fazla grupta yer aldığı görülmektedir. Bu durum antik dönem mimarlarının seyirci sirkülasyonunu tek bir yöntemle çözmekten ziyade tiyatronun kapasitesine, topografyasına ve inşa edildiği döneme bağlı olarak katmanlı sirkülasyon sistemleri tasarlamış olduklarının belirgin bir göstergesidir. Parodoi/Aditus Maximi grubu 56 tiyatrodan 54'ünde görülmekte olup en yaygın sistemi gözler önüne serer. Dolayısıyla parodoi kullanımının Küçük Asya tiyatro mimarisinde hem temel hem de en erken sirkülasyon prensibi olarak benimsendiği anlaşılmaktadır. Bir diğer grup olan analemmata girişleri üzerinden sirkülasyon 17 tiyatroyla temsil edilmekte olup bunlardan Teos ve Stratonikeia hariç tamamında üzeri kapalı geçit düzenleri tercih edilmiştir. Yaygınlık anlamında en az sayıda uygulamaya sahip grup olmakla birlikte bu anlamda cavea'ya erişim için daha özel bir çözüm geliştirildiğini düşünmek mümkündür. Son grup olan cavea çevre duvarı üzerinden sirkülasyon ise 30 tiyatronun tasarımında tercih edildiği görülmektedir. Bu noktada dikkat çekici olan bu grupta yer alan tiyatroların neredeyse tamamının birinci gruba da dahil olmasıdır. Bu veri, çevre duvarı girişlerinin parodoi'a bir alternatif yerine destekleyici ek bir sistem olarak tasarlandığını şeklinde okunabilir. Olasılıkla summa cavea seviyelerine doğrudan erişim sağlanarak parodoi üzerindeki sirkülasyon yoğunluğunu azaltmak ve seyirci akışını daha dengeli biçimde dağıtmak hedeflenmiş olmalıdır.

Tipolojik olarak ayrılan üç ana grupla birlikte tasarımda beş farklı kombinasyonda alt tip ortaya çıkmaktadır (Fig. 8). Tip A olarak adlandırılan ilk kombinasyon 19 tiyatrodan görülmekle birlikte seyirci sirkülasyonunda yalnızca parodoi kullanan tiyatrolardan oluşmaktadır. Parodoi sisteminin tek başına yeterli olduğu, erken dönem veya sınırlı topografyaya uyumlu çözümler sunan yapılarda görülmektedir. Dik yamaç topografyasına sahip tiyatrolarda, cavea doğal zemine oturulduğundan dolaşım için ek yapısal çözümlere ihtiyaç duyulmadığını anlaşılmaktadır. Daha çok yerel ölçekteki tiyatrolarda ve bölgesel olarak özellikle Karia-Lykia hattında yaygın olduğu izlenmektedir. Bu iki bölge, Hellenistik Dönem'de topografik uyum ve mimari geleneğe bağlı sade tiyatro planlarını korumuştur.

88 Isler 2017: 247-249.

89 Isler 2017: 724-727.

90 Sezgin 2024: 219-220.

91 Sezgin 2024: 220.

92 Sear 2006: 325-384.

93 Isler 2017b: 17-852.

Tip B, 7 tiyatroyla temsil edilmekte ve bu kombinasyonda Grup I ve II'nin birlikte kullanıldığı tiyatrolar görülmektedir. Bu kombinasyon tipi, parodoi sisteminin hala etkin olduğu ancak analemmata bağlantılarının eklendiği bir geçiş evresini temsil eder. Artan seyirci kapasitesi ve genişleyen yapısal boyutlar karşısında tek eksenli dolaşımın yetersiz kalmasına verilen ilk mühendislik çözümü olarak yorumlanabilir. Yüksek teraslı veya eğimli topografyalar için uyarlanmış bir tasarım izlenimi uyandırmaktadır. Hellenistik Dönem'den MS 2. yüzyıla uzanan temsilcileriyle morfolojik olarak Hellenistik gelenekten kopulmadığı ancak Roma mühendisliğiyle birleşmenin başladığı bir geçiş fazı olarak değerlendirilebilir.

20 tiyatroda tercih edildiği görülen ve Tip C olarak adlandırılan bir diğer kombinasyonda, Grup I ve Grup III birlikte kullanılmaktadır. Tip A ile birlikte en yaygın kombinasyon olduğu görülen bu tasarımda temel parodoi sistemine, cavea sirkülasyonunu üst kottan besleyen çevre duvarı girişleri eklenmiştir. Tek bir düzlem ya da eğim karakterine sahip olmayan, kot farkının belirgin olduğu ve kısmen doğal yamaca oturan ama kısmen de yapay teraslarla desteklenen geçişken topografyalarda tercih edilmiş gözükmemektedir. Hellenistik Dönem'den MS 3. yüzyıla kadar geniş bir kronolojik aralıkta kullanıldığı görülen kombinasyon, belirli bir dönem özelliğinden ziyade benzer topografik ihtiyaçlara verilen mimari bir cevap niteliğindedir.

Teos Tiyatrosu'nun ikinci evresiyle beraber yalnızca 3 tiyatroyla temsil edilen Tip D kombinasyonunda Grup II ve III sistemleri kullanılmaktadır. Bu kombinasyon, parodoi'un ortadan kalktığı, sirkülasyonun analemmata ve cavea çevre duvarı üzerinden kurgulandığı bir sistemdir. Bu kombinasyonun görüldüğü tiyatrolarda dikkati çeken ortak nokta topografik zorunluluk, erken evre yapı çekirdeği veya dönemsel bir mimari anlayıştan ziyade üç tiyatronun da orchestra'sında, cavea ve orchestra'yı ayıran bir podium duvarının varlığıdır. Orchestra işlevinin değişmesiyle beraber söz konusu yapı bölümü kapalı bir alan halini almış, dolayısıyla parodoi devre dışı kalarak seyirci akışı tamamen çevresel ve dikey hatlar boyunca düzenlenmiştir. Bu tasarımsal tercihi Hellenistik parodoi geleneğinin, yerini pragmatik bir Roma mühendislik adaptasyonuna bırakması olarak okumak mümkündür.

Son kombinasyon olan Tip E her üç ana grup sistemini de barındıran karma bir sistemi gözler önüne sermekte ve Teos Tiyatrosu'nun ilk evresiyle beraber 8 tiyatroda görülmektedir. Bu kombinasyon sirkülasyon sistemleri özelinde bir tür olgun evre olarak değerlendirilebilir. Parodoi, analemmata ve cavea çevre duvarı girişlerinin eş zamanlı kullanımı, seyirci hareketini hem yatay hem düşey düzlemde optimize eden bütünlük bir çözüm sunmaktadır. Genellikle metropol ölçekli merkezlerde görülmesi, gelişmiş mühendislik ve seyirci hacminin büyümesiyle ilişkilendirilebilir. Kombinasyonun görüldüğü tiyatroların tamamı MS 2. yüzyıl içinde söz konusu üç kademeli sirkülasyona sahip olacakları düzenlemeler ve imar faaliyetleri geçirmiş olmakla birlikte bu durumu dönemin anıtsal mimari anlayışı ile bağdaştırmak mümkündür. Ancak Teos Tiyatrosu'nun Augustus Dönemi'ne tarihlenen ilk imar evresinde bu kombinasyonun görülmesi erken bir örnek teşkil etmektedir. Tip E'de yer alan büyük boyutlu tiyatrolara göre daha küçük ölçekli ve daha sınırlı seyirci kapasitesine sahip olan Teos Tiyatrosu'nda tüm ana erişim noktalarının uygulamaya alınması birkaç farklı sebeple açıklanabilir gibi gözükmemektedir. Öncelikle ima cavea'nın doğal yamaca yaslanması ancak summa cavea'nın oturacağı bir altyapı sistemine ihtiyaç duyulması tasarım açısından buradaki hareket alanını genişletmiştir. Bununla beraber seyircinin yalnızca parodoi üzerinden orchestra'ya ve buradan da scalaria yardımıyla cavea'ya erişiminin sağlanması durumunda yalnız dikey bir akış hareketinin dolaşımında tıkanıklığa neden olabileceği düşünülmüş olmalıdır. Buradan hareketle halihazırda inşa edilmesi elzem olan summa cavea altyapısı oldukça işlevsel tasarlanarak hem analemmata'dan hem de cavea çevre duvarı üzerinden önce ambulacrum'a, ardından da praecinctio'ya bağlanan erişim hattı, parodoi sistemini yatayda ve dikeyde rahatlatarak biçimde destekleyici sistemler olarak uygulamaya alınmıştır. Dolayısıyla Teos Tiyatrosu'nun birinci evre mimari tasarımının, olasılıkla işlevsel gereksinimleri öngörerek temkinli bir planlama anlayışıyla şekillendirildiği düşünülebilir.

Sonuç

Bu çalışma, Teos tiyatrosunun iki ana inşa evresini ve bu evrelerde gözlenen seyirci sirkülasyonu çözümlerini arkeolojik veriler ve karşılaştırılmalı örnekler ışığında ele alarak, yapının mimari

evrimini ve planlama anlayışını ortaya koymuştur. Araştırmanın temel bulguları, Teos'un yalnızca Küçük Asya'daki mevcut Hellenistik şemayı Roma İmparatorluk Dönemi'nde dönüştüren bir yapı olmadığını, aynı zamanda bölgesel ölçekte gelişen yeni bir dolaşım modelinin erken bir uygulayıcısı olduğunu göstermektedir.

İlk evrede tiyatro, Hellenistik geleneğe uygun biçimde parodoi üzerinden orchestra'ya açılan, buradan scalaria ve cunei aracılığıyla cavea'ya yayılan bir erişim şemasına sahiptir. Ancak aynı zamanda, cavea çevre duvarındaki kemerli girişler ve bunların bağlandığı tonozlu ambulacrum aracılığıyla praecinctio'ya açılan sekiz vomitorium'un varlığı, daha en başından planlanmış çok kademeli ve sistematik bir dolaşım sistemini ortaya koymaktadır. Analemmata önündeki merdivenler ve sahanlıkla desteklenen bu şema, seyircilerin farklı kottaki girişlerden yapıya katılabilmesini mümkün kılarak, Hellenistik geleneğin ötesine geçen bir işlevsellik sunmuştur. Bu bulgu, Teos'un seyirci sirkülasyonu bakımından en kritik özelliğini, yani "tasarımsal öngörüyü" ortaya koymaktadır.

İkinci evre, Geç Flaviuslar Dönemi'ne tarihlenen bir imar faaliyeti çerçevesinde şekillenmiştir. Bu evrede scaena yanlara doğru parascaenium ekleriyle genişletilmiş, pulpitum orchestra'ya doğru derinleştirilerek cavea ile bütünleştirilmiş ve böylece scaena kapalı bir düzene kavuşmuştur. Bu müdahaleler sonucunda açık parodoi işlevini kaybetmiş, orchestra'ya kitlesel erişim sınırlandırılmıştır. Ancak ilk evrede mevcut olan ambulacrum-vomitorium ağı, bu kaybı telafi ederek seyirci akışını üstlenmiş ve analemmata üzerine eklenen yeni merdivenlerle praecinctio'ya doğrudan erişim sağlanmıştır. Böylece ilk tasarımda öngörülen dolaşım şeması, ikinci evrede işlevsel bir avantaja dönüşmüştür.

Karşılaştırmalı analiz kapsamında seçilen tiyatrolar, Teos Tiyatrosu'nda tespit edilen seyirci dolaşım bileşenleriyle doğrudan analogik ilişki kurulabilen örnekler arasından belirlenmiştir. Bu seçimde, parodoi, analemmata, cavea çevre duvarı ve ambulacrum gibi dolaşım elemanlarının aktif biçimde kullanılması temel ölçüt olarak alınmış olup ayrıca coğrafi çeşitliliğin sağlanmasına, kronolojik yakınlığa ve belirli mimari çözümlerin erken ya da ayırt edici temsilcisi olma durumuna dikkat edilmiştir. Bu doğrultuda Ephesos, Miletos, Kaunos, Patara, Nicaea,

Myra ve Stratonikeia tiyatroları Anadolu içindeki farklı topoğrafik ve mimari koşulları temsil ederken; Dodona Tiyatrosu ilgili dolaşım çözümünün erken bir örneği olarak karşılaştırmaya dâhil edilmiştir. Daha geniş örneklem ise, tekil yapılar üzerinden ayrıntılı analiz yapılmaksızın, tipolojik sınıflandırma kapsamında değerlendirilerek Teos Tiyatrosu'nun bölgesel ve kronolojik konumunun daha net biçimde ortaya konması amaçlanmıştır.

Karşılaştırmalı analizler, Teos'un bu özgün konumunu daha net biçimde ortaya koymaktadır. Ephesos Tiyatrosu'nun Domitianus Dönemi imar evresi ile aynı dönemde, parodoi'un kapatılması ve pulpitum'un derinleştirilmesi gibi benzer dönüşümler gözlenir. Ancak Ephesos'ta bu çözümler mevcut Hellenistik yapı çekirdeğine uyarlanmış karmaşık ve asimetrik müdahalelerken, Teos'ta Augustus Dönemi'nde baştan planlanmış, sade ve simetrik bir düzen olarak gözlemlenir. Miletos, Antoninler Dönemi'nde ulaştığı anıtsallık ve batı kanattaki prestij vurgusuyla Teos'un sisteminin daha geç ve görkemli bir versiyonunu temsil eder. Teos ise erken ve rasyonel bir uygulama olarak bu evrimin başlangıcına işaret etmektedir. Kaunos ve Patara'da topografya, sirkülasyon çözümlerini belirleyen zorunlu bir parametre iken, Teos'ta aynı öge planlamaya baştan entegre edilmiş ve işlevsel bir bileşen olarak değerlendirilmiştir. Myra'da analemmata üzerinden ambulacrum'a bağlanan merdiven çözümüyle sistemin Küçük Asya genelinde yaygın olduğunu gösteren örneklerden biridir. Nicaea, tamamen tonozlu bir altyapı üzerinde yükselen ve MS 111 öncesine tarihlenen yapısıyla Teos'a yakın paralellerden biridir. Her iki yapıyı da ambulacrum-vomitorium-praecinctio ilişkisini paylaşmakta ancak Nicaea Roma mühendisliğinin "saf" ürünü iken Teos topografyayla uyumlu, daha sade bir versiyon sunmaktadır. Dodona ve Stratonikeia, analemmata önündeki üstü açık anıtsal merdivenlerle praecinctio'ya erişim fikrini paylaşır. Dodona'da içten dışa doğru yükselen ve analemmata'ya paralel üstü açık merdivenleriyle erken dönem bir Hellen çözümü, Stratonikeia'da ise sonradan analemmata'ya dik yükselir konumda eklenmiş bir Roma müdahalesi görülmektedir. Teos ise bu sistemin olasılıkla erken dönemde Kıta Yunanistan'da biçimlenen geleneğini Küçük Asya'da sürdüren ancak onu Roma mühendisliğiyle harmanlayarak yeniden yorumlayan bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Analojik değerlendirme, Küçük Asya'daki tiyatrolarda parodoi'un kapatılması veya dönüştürülmesi ve seyirci dolaşımının ambulacrum, cavea çevre duvarı ve analemata üzerinden yeniden kurgulanmasının Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaygın bir eğilim haline geldiğini göstermektedir. Bununla birlikte Teos Tiyatrosu, bu genel çerçeve içinde farklı bir konumda durmaktadır. Çoğu örnekte bu dönüşüm, mevcut Hellenistik planın Roma Dönemi'nde adapte edilmesiyle sağlanırken, Teos'ta ambulacrum merkezli çok katmanlı sirkülasyon sistemi, yapının ilk inşa evresinden itibaren planlanmış görünmektedir. Bu durum, Teos'un Roma mimarlık teknolojisinin erken döneminde çok katmanlı seyirci dolaşım çözümlerini öngörebilen bir tasarım anlayışını temsil ettiğini göstermekte ve yapıyı hem İonia ölçeğinde hem de Küçük Asya genelinde erken ve akılcı bir uygulama örneği konumuna taşımaktadır.

Küçük Asya genelindeki karşılaştırmalı inceleme ise, seyirci sirkülasyonu düzenlerinin Hellenistik Dönem'in parodoi merkezli plan anlayışından Roma İmparatorluk Dönemi'nin çok katmanlı mimari kurgularına uzanan süreçte kesintisiz bir morfolojik süreklilik sergilediğini ortaya koymuştur. İncelenen 56 tiyatroda tespit edilen üç ana grup ve bunlara bağlı beş kombinasyon tipi, tek bir mimari tipolojiden ziyade topografya, kapasite ve dönemsel işlev gibi etkenlerle şekillenen esnek çözümler dizisi olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte yenilikten çok adaptasyonun belirleyici olduğu, mimari evrimin dönemsel eğilimlere nazaran coğrafi ve ölçeksel gereksinimlere verilen pragmatik yanıtlar doğrultusunda ilerlediği görülmektedir. Bu bağlamda Teos Tiyatrosu hem erken hem de geç evresiyle bu tipolojik zincirin iki ucunu temsil eder. İlk evrede tüm ana erişimlerin bir arada planlanmış olması yapının öngörülmesi tasarımını yansıtırken, ikinci evrede parodoi'un devre dışı kalması ve çevresel-dikey dolaşımın öne çıkması, işlevsel adaptasyonun bilinçli bir ifadesidir. Böylece Teos, Küçük Asya tiyatro mimarisinde Hellenistik plan geleneğiyle Roma mühendisliğini uzlaştıran, mimari evrim sürecinin sürekliliğini temsil eden özgün bir sentez örneği olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- ADAK 2021a: M. Adak, "Pers Savaşları ve Klasik Dönem", In: M. Kadioğlu (ed.), *Teos: Yazıtlar, Kültür ve Kentsel Doku*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 88-91.
- ADAK 2021b: M. Adak, "Roma İmparatorluk Dönemi", In: M. Kadioğlu (ed.), *Teos: Yazıtlar, Kültür ve Kentsel Doku*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 102-105.
- ALTENHÖFER 1986: E. Altenhöfer "Das erste römische Bühnengebäude des Theaters von Milet", In: W. Müller-Wiener (ed.), *Milet 1899-1980. Ergebnisse, Probleme, Perspektiven einer Ausgrabung (IstMitt Beih. 31)*, Tübingen, 163-173.
- ALTENHÖFER ve BOL 1989: E. Altenhöfer, R. Bol, "Der Erosen-Jagdfries des Theaters in Milet" *IstMitt 39*, 17-47.
- ANTONIOU 2015: G. P. Antoniou, "The Theatre of Dodona: New Observations on the Architecture of the Cavea", In: R. Frederiksen, E. R. Gebhard, A. Sokolicek (eds.), *The Architecture of the Ancient Greek Theatre (Monographs of the Danish Institute at Athens 17)*, Atina, 177-191.
- ARSLAN 2023: B. Arslan, "Tiyatro", In: S. Aybek, B. Arslan (eds.), *Metropolis; Kent, Yaşam, İnsan*, İzmir, 275-347.
- BOHN 1896: R. Bohn, *Die Theater-Terrasse, AVP IV*, Berlin.
- CAPELLE 2021: J. Capelle, *Le Théâtre en Ionie: Les monuments et leurs usages de la fin de l'époque classique à l'Antiquité tardive*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Lyon Üniversitesi, Lyon.
- CAPELLE 2024: J. Capelle, "Parodos ou Aditus? L'Évolution des accès aux Théâtres d'Ionie à l'époque impériale", In: D. Fellague, J.-C. Moretti (dirs.), *Les Théâtres Antiques et Leurs Entrées: Parodos ou Aditus (Archéologie(s) 11)*, Lyon, 63-93.
- ÇEVİK 2016: N. Çevik, "Mür Soluyan Kent: Myra", In: H. İşkan, E. Dünder (eds.), *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi*, İstanbul, 224-237.
- CHAISE MARTIN ve THEODORESCU 2017: N. de Chaisemartin, D. Theodorescu, *Aphrodisias VIII. Le Théâtre d'Aphrodisias: Les Structures Scéniques*, Wiesbaden, 2017.
- ERGIN 2024: H. Ergin, "Geometrik ve Arkaik Dönem Teos Kaseleri (Kotyle ve Skyphos)", *Anadolu/Anatolia 50*, 105-138.
- GERKAN 1921: A. Von Gerkan, *Das Theater von Priene*, Münih-Berlin-Leipzig.
- HEBERDEY vd. 1912: R. Heberdey, G. Niemann, W. Wilberg, *Das Theater von Ephesos (FiE II)*, Viyana.
- ISLER 2017a: H. P. Isler, *Antike Theaterbauten. Ein Handbuch. Teil 1. Textband*, Viyana.

- ISLER 2017b: H. P. Isler, *Antike Theaterbauten. Ein Handbuch. Teil 2. Katalogband*, Viyana.
- KADIOĞLU 2014: M. Kadioğlu, “2012-2013 Teos Kazı alışmaları (3.-4. Sezon)”, *KST* 36.3, 437-471.
- KADIOĞLU vd. 2015a: M. Kadioğlu, C. zbil, M. Kerschner, H. Mommsen, “Teos im Licht der neuen Forschungen / Yeni Araştırmalar Işığında Teos”, In: . Yalın, H.-D. Bienert (eds.), *Anatolien – Brücke der Kulturen. Aktuelle Forschungen und Perspektiven in den deutsch-türkischen Altertumswissenschaften / Kltrlerin Kprs Anadolu. Türk-Alman Eskiağ Bilimlerinde Gncel Bilimsel Araştırmalar ve Yeni Bakış Aılları. Tagungsband des internationalen Symposiums ‘Anatolien – Brücke der Kulturen’ in Bonn vom 7. bis 9. Juli 2014 (Anschnitt 27)*, Bonn, 345-366.
- KADIOĞLU 2015b: M. Kadioğlu, C. zbil, M. Kerschner, H. Ergin, S. Glgnl, G. Yenice, Y. Polat, R. Tams Polat, E. Kşgeroğlu, M. Adak, “2014 Yılı Teos Kazı alışmaları (5. Sezon)”, *KST* 37.3, 451-478.
- KADIOĞLU 2016: M. Kadioğlu, C. zbil, M. Adak, . Genler Gray, Y. Polat, H. Ergin, R. Tams Polat, G. Yenice, C. Pala, “2015 Teos Kazı alışmaları (6. Sezon)”, *KST* 38.2, 485-508.
- KADIOĞLU 2017: M. Kadioğlu, M. C. zbil, M. Adak, . Vapur, . Gençler Güray, Y. Kılıç, . Kopuk, “2016 Yılı Teos Kazı alışmaları (7. Sezon)”, *KST* 39.3, 229-250.
- KADIOĞLU 2019: M. Kadioğlu, C. zbil, M. Adak, B. Tekkk Karaöz, . Vapur, . Gençler Güray, . H. Bora, “2018 Yılı Teos Kazı alışmaları (9. Sezon)”, *KST* 41.3, 365-388.
- KADIOĞLU 2021a: M. Kadioğlu, “Konum”, M. Kadioğlu (ed.), *Teos: Yazıtlar, Kltler ve Kentsel Doku*, Iř Bankası Kültür Yayınları, stanbul, 20-23.
- KADIOĞLU 2021b: M. Kadioğlu, “Geç Bronz ağı’ndan Arkaik Dönem’e”, M. Kadioğlu (ed.), *Teos: Yazıtlar, Kltler ve Kentsel Doku*, Iř Bankası Kültür Yayınları, stanbul, 74-81.
- KADIOĞLU 2021c: M. Kadioğlu, “Roma ve Augustus Tapınağı”, M. Kadioğlu (ed.), *Teos: Yazıtlar, Kltler ve Kentsel Doku*, Iř Bankası Kültür Yayınları, stanbul, 178-185.
- KADIOĞLU 2021d: M. Kadioğlu, “Kent in İdari, Ticari ve Sosyal Yapıları”, M. Kadioğlu (ed.), *Teos: Yazıtlar, Kltler ve Kentsel Doku*, Iř Bankası Kültür Yayınları, stanbul, 272-296.
- KADIOĞLU 2022: M. Kadioğlu, C. zbil, M. Adak, G. Yenice, H. Ergin, . H. Bora, O. Bozoğlan, S. Bozoğlan, T. Uluger, G. Aydın, T. Ismaelli, S. Bozza, “2019 ve 2020 Yılları Teos Kazı alışmaları (10.-11. Sezonlar)”, *2019-2020 Yılı Kazı alışmaları* 3, 365-388.
- KADIOĞLU 2022: M. Kadioğlu, “Teos Dionysos Kutsal Alanı Propylonu”, *Hyk* 10, 75-96.
- KADIOĞLU 2025: M. Kadioğlu, M. Adak, M. Zarmakoupi, F. zcan, . Vapur, G. Yenice, R. Bozkurtan, C. Eroğlu, H. Ergin, ř. Dosti, “2023 Yılı Teos alışmaları (14. Sezon)”, *KST* 44.2, 465-485.
- KARDORUK 2022: N. Kardoruk, “Yeni Bulgularla Birlikte İznik (Nicaea) Roma Tiyatrosu Kullanım İşlevleri ve Mimarisi”, *Trakya niversitesi Edebiyat Fakltesi Dergisi* 12.24, 31-62.
- KERSCHNER ve MOMMSEN 2022: M. Kerschner, H. Mommsen, “Teos in the Geometric and Archaic Period: A Major Production Centre of Pottery in North Ionia”, *Colloquia Antiqua* 27, 169-213.
- KRAUSS 1940: F. Krauss, “Das Theater von Milet in seiner griechischen und römischen Gestalt”, In: *6. Internationaler Kongreß für Archologie Berlin 1939*, Berlin, 387-393.
- KRAUSS 1973: F. Krauss, *Das Theater von Milet. Teil 1: Das hellenistische Theater – der römische Zuschauerbau (Milet Bd. IV.1)*, Berlin.
- KRINZINGER ve RUGGENDORFER 2017: F. Krinzinger, P. Ruggendorfer (eds.), *Das Theater von Ephesos: Archäologischer Befund, Funde und Chronologie (Tafelband) (FiE II.1)*, Viyana.
- EKİN MERİ ve Z 2025: A. Ekin Meri, A. K. z, “Some Observations on the Architecture of the Roman Theatre of İznik (Nicaea)”, *Hyk* 15, 113-142.
- GN 1964: B. gn, “Teos Kazıları 1963”, *TAD* 13.1, 115-121.
- ZDEMİR 2023: O. zdemir, *Diocaesareia Tiyatrosu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- ÖZTÜRK 2012: A. ztrk, “Two Scaenae Frontes in Asia Minor: Ephesus and Perge”, In: F. Masino, P. Mighetto, G. Sobra (eds.), *Restoration and Management of Ancient Theatres in Turkey: Methods, Research, Results. Proceedings of the Hierapolis International Symposium (Karahayıt-Pamukkale (Denizli), Lycus River Hotel, 7th-8th of September 2007)*, Lecce, 57-68.
- PIESKER ve GANZERT 2012: K. Piesker, J. Ganzert, *Das Theater von Patara. Ergebnisse der Untersuchungen 2004 bis 2008 (Patara II.2)*, stanbul.
- POCOCKE 1745: R. Pococke, *A Description of the East, and Some other Countries. Vol. II, Part II. Observations on the Islands of the Archipelago, Asia Minor, Thrace, Greece, and some other Parts of Europe*, Londra.
- SAY ÖZER ve ÖZER 2017: Y. Say zer, N. O. zer, “Formal Analysis and Principal Architectural Character of Caunus Theater”, *Megaron* 12.2, 173-183.
- SEAR 2006: F. Sear, *Roman Theatres. An Architectural Study*, Oxford.
- SERDAROĞLU 1967: . Serdaroğlu, “Kaunos Tiyatrosu zerinde Bir alışma”, *TAD* 25, 136-139.

- SEZGİN 2024: T. Sezgin, “Stratonikeia Tiyatrosu”, In: B. Söğüt (ed.), *Stratonikeia: Antik Dönemlerden Günümüze*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 218-235.
- SEZGİN ve EROĞLU 2020: Y. Sezgin, M. Eroğlu, “New Research on the Architecture and Urbanism of Aigai (Aiolis)”, *Asia Minor Studien 95, Urbanism and Architecture in Ancient Aiolis. Proceedings of the International Conference from 7th – 9th April 2017 in Çanakkale*, Bonn, 245-265.
- TUNA 1996: N. Tuna, “Teos Araştırmaları 1995”, *AST 14.1*, 219-233.
- STYHLER-AYDIN 2017: G. Styhler-Aydın, “Kaiserzeitliche Cavea”, In: F. Krinzinger, P. Ruggendorfer (eds.), *Das Theater von Ephesos: Archäologischer Befund, Funde und Chronologie (Textband) (FiE II.1)*, Viyana, 448-468.
- VARKIVANÇ 2016: B. Varkıvanç, “Kaunos Tiyatrosu’nun Klasik Dönem Sahne Binası”, In: B. Takmer, E. Akdoğu Arca, N. Gökalp Özdil (eds.), *Vir Doctus Anaticus. Studies in Memory of Sencer Şahin / Sencer Şahin Anısına Yazılar*, İstanbul, 917-925.
- VARKIVANÇ 2017: B. Varkıvanç, “The Stone Architecture of the Proskene of the Theater in Kaunos”, *Adalya 20*, 267-290.

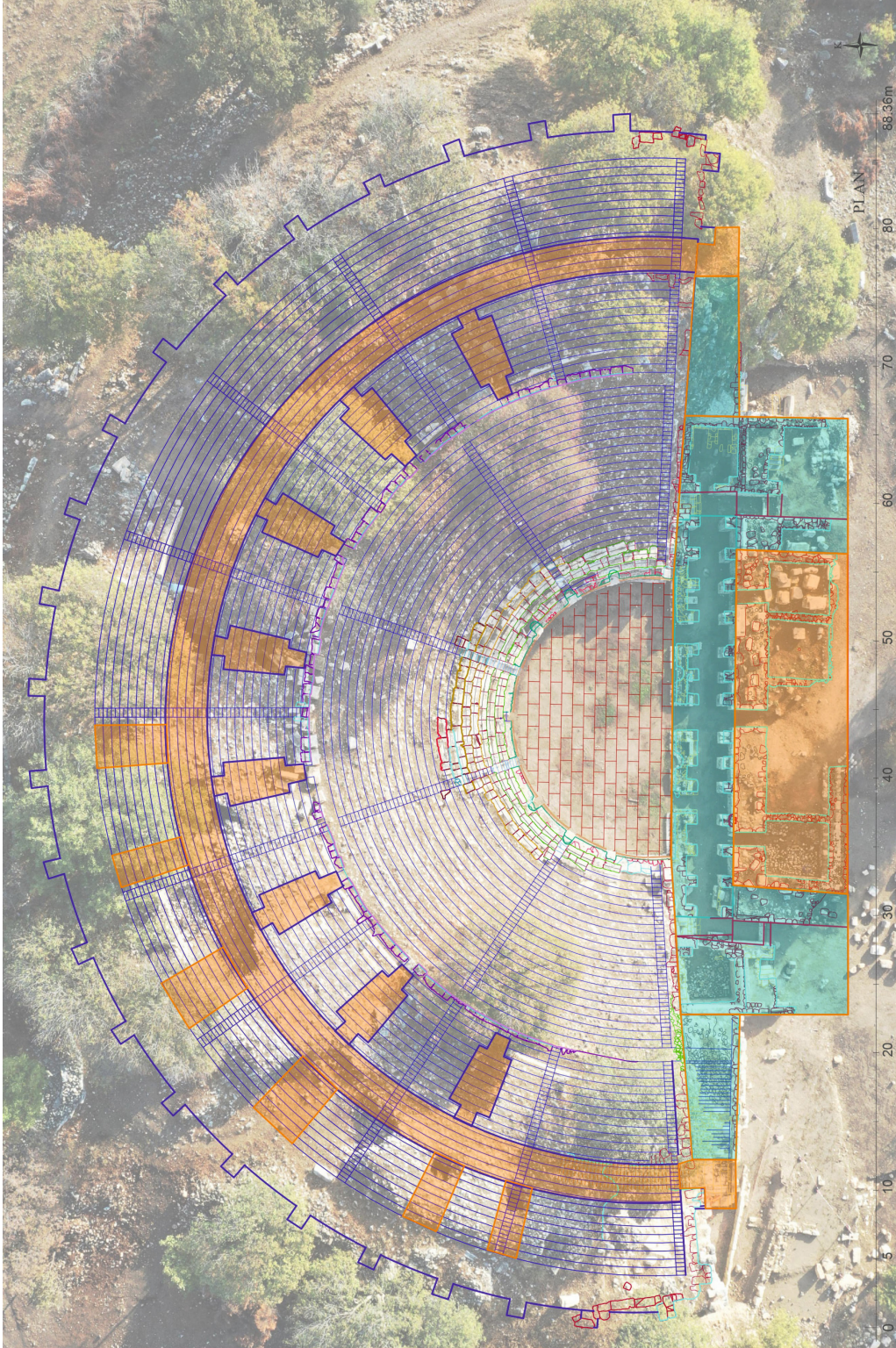

Fig. 1. Teos Tiyatrosu planı üzerinde sirkülasyon sistemi kapsamında evreler.

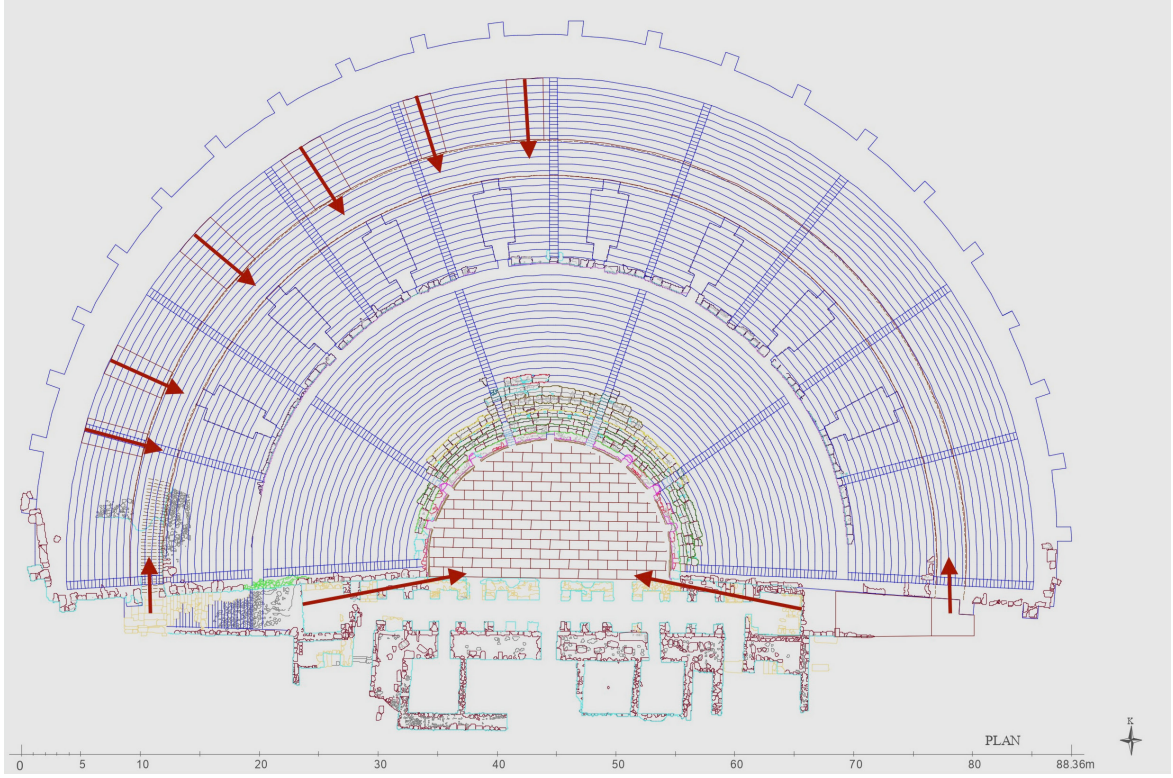

Fig. 2. Teos Tiyatrosu planı üzerinde birinci evre sirkülasyon şeması.

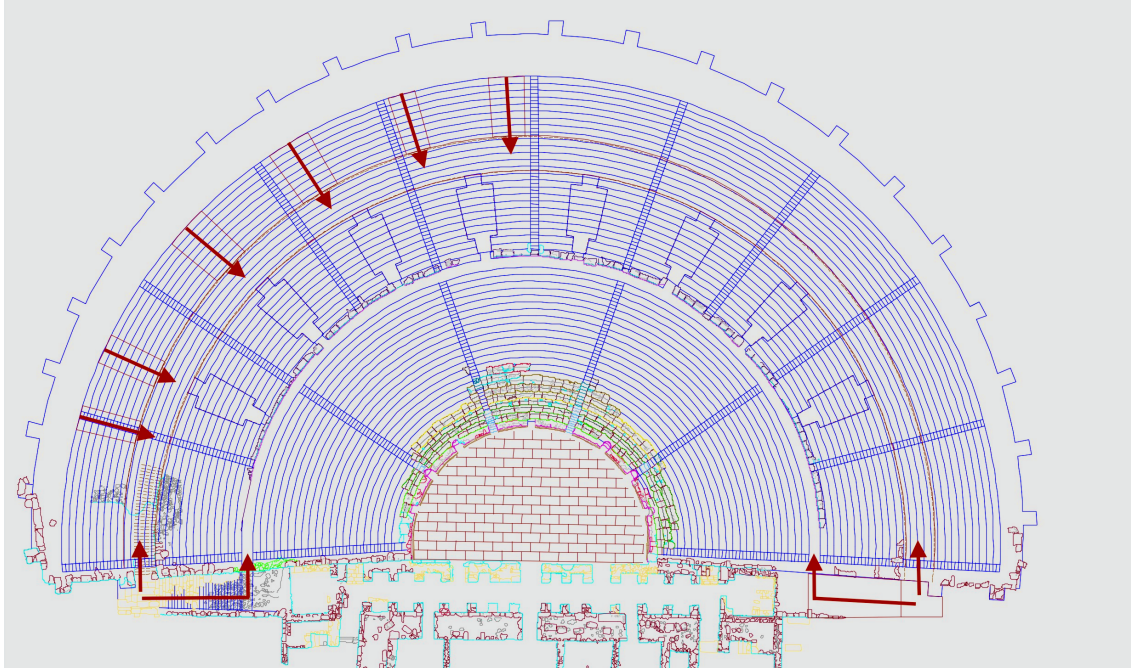

Fig. 3. Teos Tiyatrosu planı üzerinde ikinci evre sirkülasyon şeması.

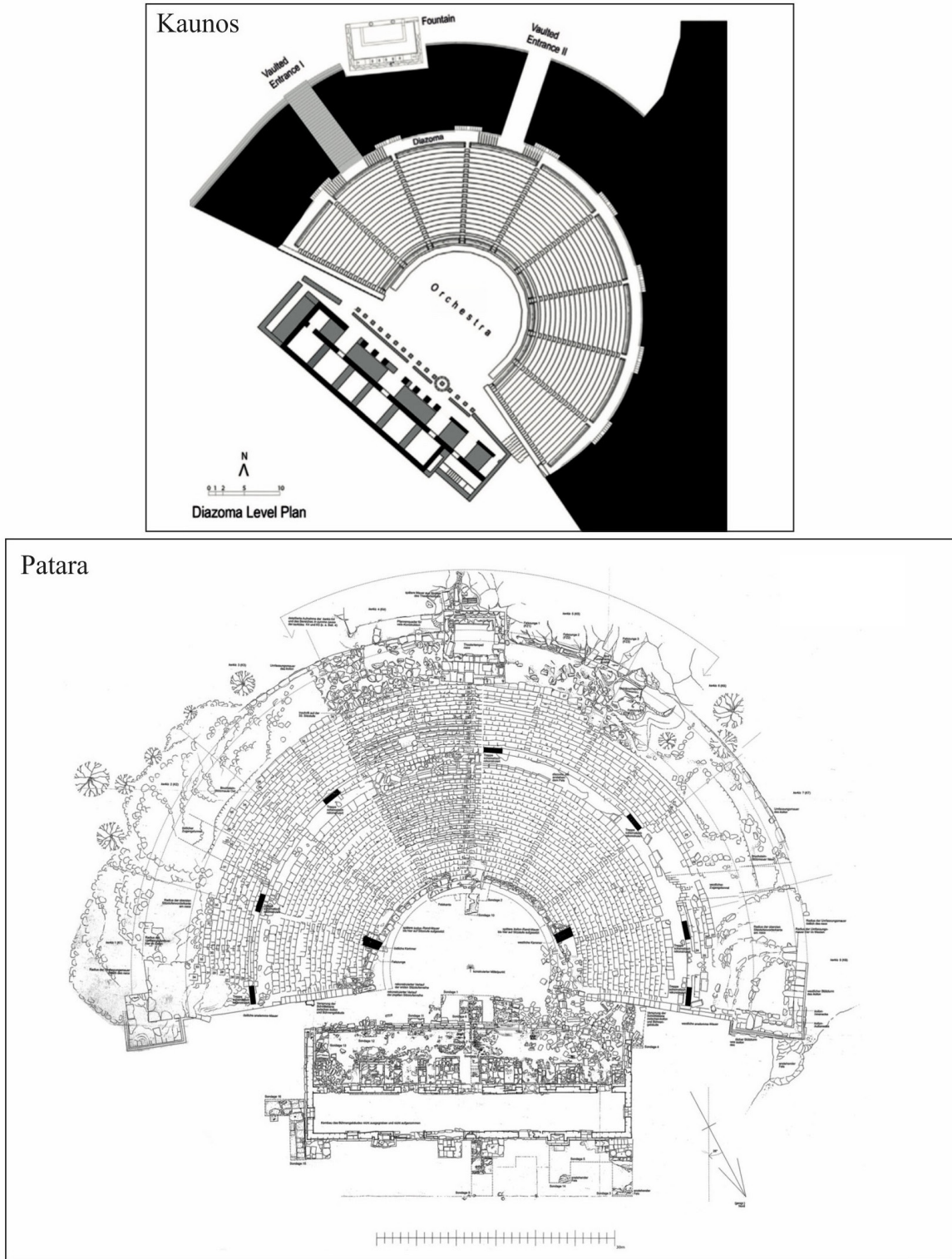

Fig. 4. Kaunos ve Patara Tiyatroları planları (Say Özer ve Özer 2017: 177, Fig. 5; Isler 2017: 569).

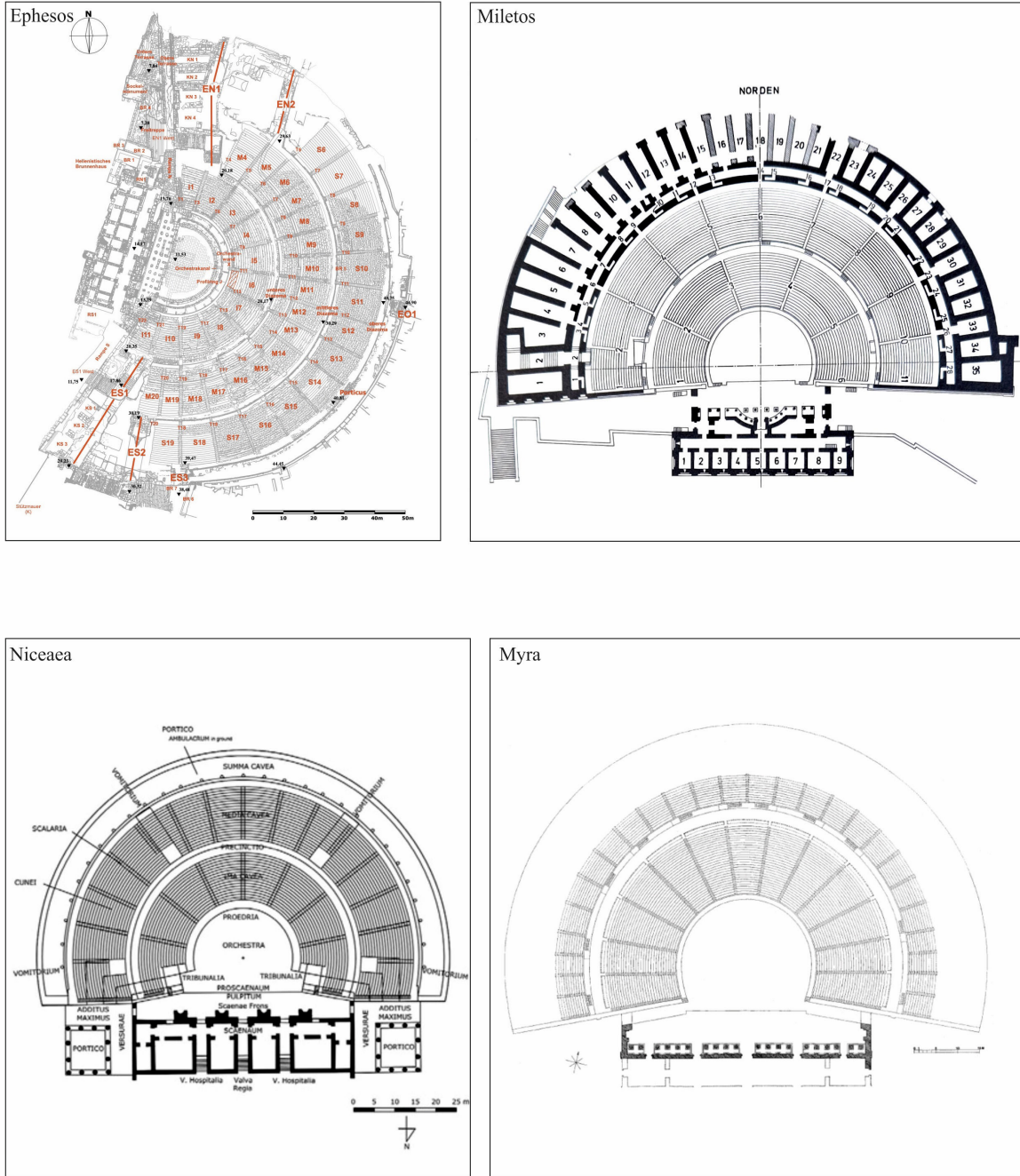

Fig. 5. Ephesos, Miletos, Nicaea ve Myra Tiyatroları planları (Krinzinger ve Ruggendorfer 2017: Taf. 2, Abb. 2; Krauss 1973: OP 3; Ekin Meriç ve Öz 2025: 135, Fig. 8; Isler 2017: 510).

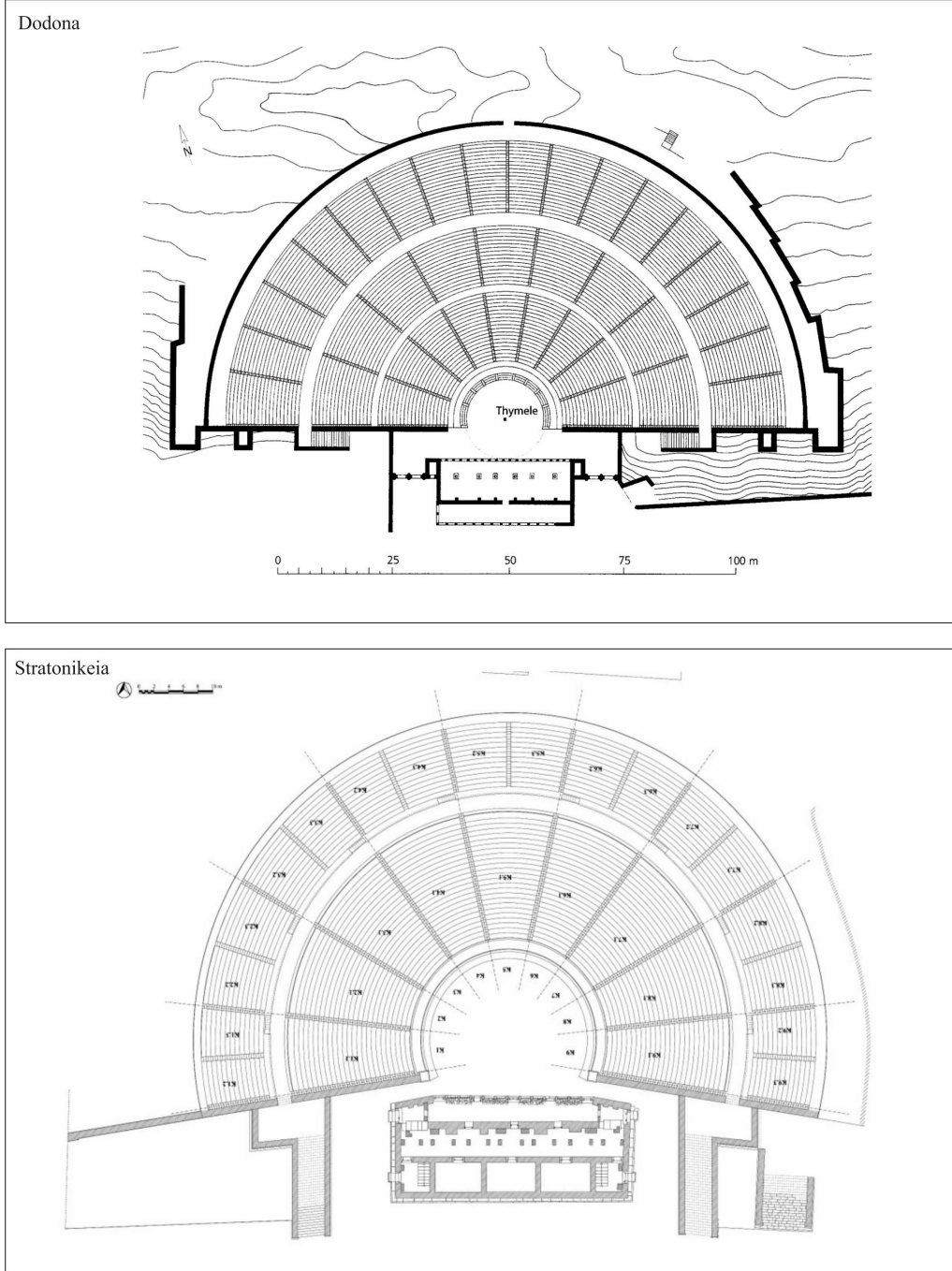

Fig. 6. Dodona ve Stratonikeia Tiyatroları planları (İsler 2017: 247; Sezgin 2024: 218, Figür 1).

Grup I (Parodoi)	Grup II (Analemmata)	Grup III (Cavea Çevre Duvarı)
Teos	Teos	Teos
Miletos	Miletos	Miletos
Ephesos	Ephesos	Ephesos
Magnesia ad Maeandrum	Magnesia ad Maeandrum	Priene
Notion	Smyrna	Alabanda
Priene	Nysa ad Maeandrum	Alinda
Smyrna	Stratonikeia	Aphrodisias
Metropolis	Myra	Kaunos
Alabanda	Aizanoi	Knidos
Alinda	Hierapolis	Iasos
Aphrodisias	Laodikeia Batı	Kibyra
Kaunos	Nicaea	Limyra
Knidos	Prusias ad Hypium	Myra
Herakleia ad Latmum	Aspendos	Patara
Iasos	Perge	Telmessos
Nysa ad Maeandrum	Side	Aizanoi
Stratonikeia	Pergamon Asklepieion	Hierapolis
Bargasa		Laodikeia Kuzey
Harpasa		Anemurium
Orthosia		Diocaesareia
Kibyra		Augusta
Arykanda		Sagalassos
Balbura		Selge
Kadyanda		Termessos
Kyaneai		Aigai
Limyra		Assos
Myra		Nicaea
Oinoanda		Aspendos
Patara		Perge
Phaselis		Side
Pınara		
Rhodiapolis		
Telmessos		
Ksanthos		
Antiphellos		
Aizanoi		
Kelainai		
Laodikeia Batı		
Laodikeia Kuzey		
Anemurium		
Diocaesareia		
Olba		
Augusta		
Sagalassos		Ionia
Selge		Karia
Termessos		Lykia
Aigai		Pamphylia
Assos		Pisidia
Pergamon Asklepieion		Kilikia
Perperene		Phrygia
Nicaea		Aiolis
Prusias ad Hypium		Troas
Aspendos		Mysia
Perge		Bithynia

Fig. 7. Küçük Asya tiyatroları sirkülasyon sistemlerinin tipolojik sınıflandırma tablosu.